

De geschiedenis van kerkelijk Enter

G.J. Kraa

Enter

*Ik kwam terug na vele jaren
In 't dorpje, waar ik woonde als kind,
Maar 'k wist het, enkel om te ervaren
Wat ieder pelgrim ondervindt.*

*De brink, de kerk, wat oude bomen
En huizen restten van 't weleer,
Maar wat de tijd ons had ontnomen
Vond ik in enkle harten weer.*

*Wij zaten in de kamer samen,
Waar 'k nog de sfeer van vroeger vond
En 't wijde uitzicht door de ramen
Met 't koren dat in schoven stond.*

*Wij spraken van vervlogen dagen
En in de pauzen van 't gesprek
Hoorde ik, als toen, de eentonig-trage
Maatgang der hangklok door 't vertrek.*

*Wij liepen eens nog de oude wegen,
En toen 'k weer heen moest naar m'n stad,
Kwam 'k als van ouds de kudden tegen,
Die huiswaarts keerden over 't pad.*

*Zij gingen loom in 't avondpozen
Voorbij en 'k bleef, ze naziend, staan
O, Weemoed, diepe, grondeloze,
Van al wat is voorbijgegaan.*

J.A. Rispens
(uit: 'Terugkeer', Eerbeek, Erica-Pers, 1946).

In 1973 werden bij het uitgraven van een fundering de resten blootgelegd van vermoedelijk de in de Spaanse oorlog verwoeste kapelaanswoning (Foto Veldhuis, collectie Altena).

De geschiedenis van kerkelijk Enter

G.J. Kraa

I de periode vóór de Reformatie

De geschreven geschiedenis van kerkelijk Enter begint pas in 1571. Uiteraard zijn er tekenen die er op wijzen dat Enters kerkelijke geschiedenis al veel eerder begon. En wel bij de kerstening van Twente.

Keizer Karel de Grote dwong de eigenzinnige Saksers naar zijn Frankische pijpen te dansen, ook in godsdienstig opzicht. Dat kostte duizenden Saksers het leven. Het verzet had vooral te maken met het feit, dat er kerkelijke belastingen betaald moesten worden in de vorm van tienden. De definitieve onderwerping van de Saksers vond plaats in 804. En vanaf dat moment werden de tienden betaald, in Nederland tot aan 1914 toe.

Vanuit Utrecht kon de kerstening van Twente beginnen, met Deventer als basis. Willibrord werd met

Marcellinus door de (latere) bisschop Gregorius van uit het bisdom Utrecht naar deze gewesten gestuurd. Omstreeks 740 werd hier en daar in Twente het eerste houten kerkje gebouwd. Van Rijssen weten we dat de parochie vóór 't jaar 1000 gevormd was.

Enter ressorteerde onder deze moederparochie. Toen in 1571 Aegidius de Monte vanuit het kortelings gestichte bisdom Deventer een visitatie uitvoerde, somde hij betreffende Rijssen een groot aantal gegevens op, waarbij hij ook vermeldde, wie er uit de omliggende plaatsen een bepaalde functie hadden. Zo waren er 'aediles', 'helpers'. Voor Enter was dat Gerardus Hobelinc tho Enteren, en daarmee is de eerste naam in de Enterse kerkelijke geschiedenis genoemd.

Geerdink, schrijver van een omvangrijk werk over de geschiedenis van Rooms katholiek Twente, gaf aan dat er al heel vroeg een kapel heeft bestaan:

'Het is niet onwaarschijnlijk dat er omtrent 1400 eene kapel was, toegewijd aan den H. Antonius Abt (dit nader te onderzoeken).'

Van dat nadere onderzoek kwam helaas niets maar wel had het tot gevolg dat voortaan iedereen de kapel omstreeks 1400 dateert zonder bronnen op te geven. Zo schrijft Röring:

'Enter is in Twente als het ganzenland bekend. Dicht bij de plaats moet oudtijds het Huis Berghorst gelegen hebben, waarvan de bewoner in 't begin der 14e eeuw heer van Enter wordt genoemd. Aanvankelijk behoorde Enter tot de parochie Rijssen. Omstreeks het jaar 1400 werd er eene Kapel gebouwd, aan St. Antonius gewijd'.

Ook pastoor Rientjes stelde vast dat hij er zo ongeveer alles op nageslagen had 'om over 't bestaan der kapel zekerheid te verkrijgen, maar 't was alles vergeefs.'

Kapel

Dat de kapel er is geweest, is vrijwel zeker. Het verdwijnen ervan heeft alles te maken met de tachtigja-

rige oorlog (1568-1648) waarin Twente 't buitengewoon zwaar te verduren kreeg. Het gewest werd niet alleen geteisterd door pestilentie, aardbevingen, een wolvenplaag en rondzwervende guerilla-troepen onder de merkwaardige naam 'vrome kinderen van Emlicheim'.

Twente werd ook voortdurend belaagd door dan weer de Spanjaarden, dan weer de Staatse troepen. In 1584 beslisten de Staten Generaal dat de kleinere steden en het er omheenliggende platteland verwoest moesten worden om de Spaanse troepen te beletten voedsel op te scharrelen.

Dat gebeurde grondig. Een jaar later schreef de incasseerder van een bepaalde heffing dat er niet veel meer te halen viel omdat het gericht Kedingen zwaar geteisterd was door brandschattende troepen:

'Gerichte van Kedingen daarvan is verwuestet Notter, Peckedam, Iperloe, Elsen, Hereke, Markelo. Van deze naebeschreven carspelen, ghehoerende onder Kedingen, sal noch wat getoegen connen werden, als Stockum, 't carspel Goer, Enter, ende Wijrden. Stedeken Rijssen is seer gefouleert,....'

Röring meldt:

'Rijssen, hoewel onder bescherming der Staten-Generaal staande, klagde dat het door troepen, in dienst van diezelfde Staten, 'vaak deerlijk werd beroofd, geplunderd, of wij voor vijanden en oproerige onderdanen worden gehouden, en ten buit en roof waren gegeven, - ja niet anders, of wij onchristenen waren en God niet kenden.'

De veldtocht van Maurits in 1597 bracht Twente in Staatse handen, maar in 1605 werd Oldenzaal weer door de Spaanse Spinola heroverd.

In 1626 werden de rollen omgedraaid.

De strijd tussen Spanje en de Staten was ook een strijd om de godsdienstvrijheid. Of liever: om de vraag wie het voor het zeggen kreeg: protestantisme of katholicisme. In 1628 sloten de beide partijen het 'Interim van Roosendaal', dat bepaalde dat zowel de gereformeerden als de katholieken hun godsdienst vrij mochten uitoefenen in de plaatsen waar dat vóór 1609 ook het geval geweest was.

Na 1632, toen het verdrag werd opgezegd, kregen

de Staatsen het overwicht en daarmee was ook het lot van de katholieken min of meer bezegeld. Toen kon het protestantse gezag, dat hier vooral werd uitgeoefend door de Classis van Deventer, zich laten gelden.

Er kwamen allerlei bepalingen die ten doel hadden het katholicisme te weren en de protestantisering ter hand te nemen. Pastoors konden 'omschakelen' of verdwijnen. Schoolmeesters dienden eveneens protestant te zijn. Dat gold ook voor de rigters. De katholieke kerkdienst mocht niet meer gehouden worden, althans niet in het openbaar. Om te trouwen of te dopen moest men ten allen tijde naar de predikant. Ontduiking van dit bevel werd oogluikend toegelaten maar soms ook zwaar beboet.

Toezicht

De Classis van Deventer hield de ontwikkelingen goed in de gaten, het wereldlijk gezag, de Drost, moest er op toezien dat de bevelen in daden werden omgezet.

In 1598 kregen de Rijssenaren de aanzegging om de beelden en 't altaar uit de kerk te verwijderen. Zelfs in 1663 was daar het katholieke verzet nog niet gesmoord, toen klaagde dominee Benthem van Rijssen dat er 'tot verscheyden reijssen op zijn persoon en huis geladen roers zijn losgeschoten apparentelijk van Papisten, welcker vergaderinge omtrent zijn woning verstoort was.' Het was 'die Pape Lefers' die 't bestond, openlijk de mis te bedienen op 't Leyerweert. Het Leyerweert wordt ook later genoemd als de plek, waar één van de katholieke schuilkerken te vinden was. Enter komt ook voor in de notulen van Classis Deventer. In 1636: werd gewezen op de verwoeste kapel, waarin men dan wel geen onderkomen meer had, maar waar men nog wel samenkwam:

'maer belangende die Bedevaert naa Enter gaet noch in swangs. En is wel dat heilige huysken aldaer geruyneert, maar die armenpost staat daer noch.' De Classis had ook al geklaagd dat 'de hoogte- en Baäls-dienst te Enter afgeschafft moest worden.'

Vervolgens werd in 1643 de Enterse schoolmeester voor het blok gezet: óf tekenen dat hij zich onderwierp aan de classicale bepalingen ófwel afgezet worden. Toen omstreeks 1700 -de herinneringen aan deze gebeurtenissen waren toen dus nog levendig genoeg- pogingen werden ondernomen om in Enter een kerk te institueren, werd opnieuw verwezen naar de kapel. De kapel werd toen ook met name genoemd: St. Teuniscapelle.

II Enter na de opstand

In de periode tussen 1634 en 1709 werd er over Enter nauwelijks iets geschreven. Het lijkt erop dat men zich in Enter bij de situatie had neergelegd: er was geen kapel meer en men kerkte weer in Rijssen, als vanouds. Jan Sminck werd in 1668 en Jan Rorkink in 1670 kerkmeester genoemd, 'to Enter'.

In de doopboeken schreef Ds. Melchior van Benthem (die in Rijssen stond van 1639-1674) de namen van de dopelingen met die van hun ouders. En hij vermeldde de plaats, als ze niet uit Rijssen kwamen. Ook uit Enter kwamen ze veelvuldig voor, te beginnen in 1640. De reeks loopt door tot omstreeks 1707, als in Enter de instituering van een eigen kerkelijke gemeente gestalte krijgt. Na Ds. Van Benthem kwam Ds. Hermannus Scheen, die in Rijssen predikant was van 1674-1719.

Bernhard van Galen, bisschop van Munster, trok plunderend rond en verdween weer na de vrede in Cleef in 1666. In 1672 kwam Van Galen opnieuw. Nu duurden de tempeesten tot 1674 en werd de vrede in Keulen getekend. De bisschop moest Overijssel verlaten en zijn buit afstaan. Voor Enter betekende de oorlog opnieuw rampspoed. Er werden paarden en schuiten gevorderd om de buit weg te slepen naar 't Westfaalse land. De Markerekeningen getuigen van 'toeslagen' i.v.m. fourage en ook voor bier in 't leger te Gramsbergen. Bij de vrede van Munster kreeg Bernhard van Galen een deel van dat Westfaalse land onder zijn hoede. Hij schonk de kerk van Veldhausen de klokken die hij uit Enter geroofd had. Althans, zo wil de overlevering het.

De groepsfoto's die her en der bij dit artikel zijn geplaatst tonen aan dat het verenigingsleven sterk kerkelijk gebonden was. Hier een foto, gemaakt ter gelegenheid van het afscheid van Ds. Parlevliet, voor het kerkgebouw van de Gereformeerde kerk, 1940. (collectie Altena)

Bovenste rij v.l.n.r.:

Gert ten Brinke, Cor Oosterveen, Jan Schreurs, Gerrit Welink, Herman ten Brinke, Willem ter Steege, Dirk Ooms.

2e rij van boven v.l.n.r.:

Dirk Burgers, Willem Oosterveen, Henk Ooms, Mans Pluimers, Hilbert Oosterveen, Hendrik ter Steege, Mans Pluimers, Gerrit Pluimers, Jan ten Brinke, Albert Pluimers.

3e rij van boven v.l.n.r.:

G.J. v. Uiter, Henk Oosterveen, Gerrit Morsink, Ab Pluimers, Albert ten Brinke, Willem ter Steege, Jan Mensink, Gerrit Velten, Gerrit ten Brinke, Gerrit de Wilde, Willem ten Hove, Henk Morsink, Rieks Rozemuller.

4e rij van boven v.l.n.r.:

Trui de Wilde, Winnie (geen achternaam bekend), Marie ten Brinke, Janna ter Steege, Marie Getkate, Mina Pluimers, Janna ten Brinke, Janna de Wilde, Dien ten Brinke, Hanneke v.d. Berg, Truus Morsink, Janna Weijssink, Trui Weijssink, Mina Rohaan, Dieka Wijssink, Hendrika Morsink, Dina Rohaan, Truida Wessels.

5e rij van boven v.l.n.r.:

Marie Rohaan, Dina Nijland, Mien ter Steege, Dina Voortman, Janna ter Steege, Janna Pluimers, Dominee Parlevliet, Mevrouw Parlevliet, Fie Oosterveen, Hermien Oosterveen, Rieka ten Brinke, Dien Oosterveen, Mien v.d. Berg, Mien Pluimers.

Onderste rij v.l.n.r.:

Dien Pluimers, Gerrie v. Uiter, Hendrika ter Weele, Dien ten Hove, Sien Pluimers, Riek Borgers, Johanna de Wilde, Marie ten Hove, Lidia Oosterveen, Jenneke Rohaan, Johanna Pluimers, Janna Nijland, Janna ter Denge, Gerda Velten, Hendrika v.d. Berg, Trui Nijland.

Moederparochie Rijssen

En nog steeds kerkten de Entersen in Rijssen. De notulen van de Marke van Enter laten eveneens zien dat de Entersen zich betrokken voelden bij de moederparochie, ook toen die kerk protestant geworden was. In 1661 staat vermeld dat men 'die reparatie aan den thooren van Rijssen ter somma van f 1300 ditmael tot haeren laste genomen heeft.'

Telkens opnieuw werd er geld uit de Enterse markenkas besteed aan onderhoudswerk van de Rijssense kerk of pastorie.

Het is moeilijk te zeggen wie op 't idee kwam om te proberen Enter tot een zelfstandige kerkelijke gemeente te maken. Het is niet onmogelijk dat de schoolmeester Grevink daarvoor gezorgd heeft. Die kwam omstreeks 1704 van Markelo naar Enter. Hij was ook de secretaris van de Marke, de Markenschrijver.

Misschien kan het geen kwaad beknopt aan te geven, wie in die tijd de baas was over wie en wat.

Bestuursvormen

De wereldlijke macht lag (we beperken ons tot de Provincie) bij de Provinciale Staten, in die tijd Ridderschap & Steeden genoemd. Daarin zaten afgevaardigden van de adel en van de grote en kleinere steden. Dichter bij huis lag de macht in handen van de Drost van het gewest Twente. De Drost was meestal kasteelheer. In 1709 was dat Unico Ripperda, die op het Weldam woonde. Dan was er een kleiner rechtsgebied: het gericht Kedingen. Daar had de richter 't voor het zeggen. Tot Kedingen hoorden Goor, Rijssen, Markelo, Wierden en Enter. Elke plaats had ook weer eigen rechten. Enter was een Marke met een Markenrichter. In 1708 werd een nieuwe Markenrichter benoemd: de heer van Itersum van havezathe de Oosterhof.

In de protestantse kerken werd het bestuur niet van boven af gedelegeerd maar van onderen af opge-

bouwd, een opvallend verschil in hiërarchie met de rooms-katholieke kerk.

De plaatselijke gemeenten lieten zich (al dan niet) gezeggen door hun kerkeraad. Daarvan was de predikant voorzitter. De kerkeraad bestond uit ouderlingen en diakenen. De laatsten hadden voornamelijk de zorg voor de armen.

Elke kerkeraad vaardigde de predikant en een ouderling af als vertegenwoordigers naar de Classis toe. Er waren vier Classes in Overijssel: die van Kampen, van Vollenhove, van Deventer en van Zwolle. Enige tijd was er ook een Classis Oldenzaal (in de Spaanse oorlog). Enter viel onder de Classis Deventer.

De Classes op hun beurt vaardigden weer ambtsdragers af naar de Provinciale Synode, die doorgaans een keer per jaar vergaderde, wisselend in de genoemde steden.

Om toestemming te krijgen voor de oprichting van een eigen kerk bij de wereldlijke en kerkelijke autoriteiten moest men medewerking hebben van de plaatselijke Marke, zich wenden tot de Drost en tot Ridderschap en Steeden als wereldlijke overheden, terwijl de Classis als kerkelijke overheid toestemming moest geven voor de vorming van een eigen kerk, losgemaakt van Rijssen. Rijssen moest daartoe geen bezwaren maken. (Het zou b.v. kunnen dat Rijssen zelf te weinig kerkleden had om de predikant, de kerk en de pastorie te onderhouden en zodoende Enter niet kon missen.) Uit de stukken blijkt dat de Rijssense predikant, Ds. Scheen, geen bezwaar maakte. De Marke besloot om mee te werken aan de bouw van pastorie en kerk. De kerk werd zodoende deel van de plaatselijke overheid, iets wat later de nodige spanning zou geven. Markenschrijver Grevink schreef in de Markenotulen (19 mei 1708) dat de Entersen besloten hadden een kerk en een pastorie te bouwen: 'Ende is alhier gedelibereert over het timmeren van een kerke ende pastoors wheme ingevolge de geprojecteerde bestecken alhier de erfgenamen voorgedragen ende geresolveert de wheme op Brandes Gaerden (...) te setten. Is goetgevonden tot opbouw van de voorn(oem)de kerke ende wheme de somma van Twe Duysent Gld.

te negotieren waer toe de Heer Markenrigter en Ge-committeerden ider in het bijzonder worden Geauthoriseert tot voldoeningen van de nodigste timmeragiekosten met den ankeve van dien d(omi-nees?)penningen soo van de Collecte wederom sull'en afgelost.'

Jan Wolters kreeg volmacht om dat geld uit te geven mits in opdracht van de Drost en de Markenrigter of plaatsvervanger. Schoolmeester Grevink en ds. Marcelli moesten collecteren in de provincie.

De Drost werd gevraagd als opzichter, voorts ook Jan Wolters en Gerrit de Wilde.

Een en ander blijkt uit het zeer uitvoerige verslag van Dominee Marcelli waarmee hij het eerste Kerkeradsnotulenboek van Enter begint.

In de tiende paragraaf schreef hij:

'Om dit alles te kunnen verkrijgen, hebben sy in den arm genomen de Hoog Edele en Hoogwelgeboren Heeren Unico Ripperda (...), Borchard Amelij's van Coeverden, (...) Gedepiteerde Staat van Overijssel en E. Ittersum, Heer van Oosterhof, Gecommitteerde tot het college van de Hoogmogende Heeren Staten Generalen der Vereenigde Nederlanden, mitsgaders de Heer H. Borgerink, Heer van Catteler en Borgemeester en Cameraar der Stad Deventer. Dese Heeren hebben telkens het versoek van de ingeseten van Enter afgeslagen, eensdeels omdat het Nederland was ingewikkeld in eenen swaren, bloedigen, en kostelijken oorlog met de twee kroonen van Vrankrijk en Spagnien, anderdeels, omdat sij niet wisten ook niet konden begrijpen, hoe de Gemeente in Enter eenen Predikant behoorlijk souden onderhouden, en hem versorgen van levensmiddelen.'

Toch wisten de Entersen hun zin door te drijven. Ze kregen geldelijke steun van de overheden:

'Unico Ripperda heeft de ingeseten van Enter geraden, dat sy souden koopen het Clooster te Schutrop, om daar van een kerk en Wheme (=pastorie) te timmeren, en alsoo de menage te zoeken. Dit clooster is gekogd, en daarvan is kerk en Wheme getimmerd, ten grootsten deele, soo veel het houtwerk

aangaat.'

Maar dat er met de bouw begonnen kon worden, zover was het nog niet toen de genoemde heren het licht op groen zetten. Unico Ripperda ried aan verzoekschriften te schrijven aan de regerende instanties.

In de archieven van de Classis Deventer, in die van Ridderschap en Steeden en die van de Particuliere Synode van Overijssel zijn diverse stukken over de beginfase terug te vinden. Een van de verzoekschriften vinden we terug in de Classicale notulen van 15 februari 1707:

'Aan dese vergadering is overgeleverd een requeste van de boerschap Enter gelegen onder het Righteramt van Kedingen in de Twente, onderteekent door 122 gereformeerde manspersonen, waerin versogt word van dese vergaderinge, dat het haar gelieven moghte te laeten voordraghen, dat dit aensienlijk getal van gereformeerde seer begeerigh is, om een bijzondere predicant te moghen hebben, en tot onderhoud van deselve, een seeker tractement versoeken, sullende sij versorghen, dat door de liefde en bijstant een predijckplaas en pastoorswoninge gebout worden.'

Dat was in 1707, dus nog voor de Marke besloten had zich te bemoeien met de bouw van kerk en pastorie. De geschreven requesten leveren diverse gegevens op. Enkele citaten:

'Mijn Heeren Ridderschap en steden van Overijssel, Geven met behoorlijk respect te kennen d'Ingeseten van de Buerschap Enter in vorige tijden altoos een kerke of kapelle sy geweest alsmede een weeme voor de pastoor of kapellan. Nu verre over de vier honderd Inwoonderen van de waere Gereformeerde Religie (waaronder meer dan 190 Manspersoonen boven de 20 jaar oud, maar ook veelvoudige ledematen van de Tafel des Heeren, ten hoogsten sullen van noden hebben eene kerke en Predikantswoninge, tot welker opbouw gerequireert werdende eene goede somma gelds, daartoe sy supplianten soo im dese slegte en kommerlijke tijden, alsook om de menigte van behoefligen onder haar, niet en sien te geraken sonder de kragtige hulpe en assistentie

van U Ed. Mogenden als ware voetsterheren van Gods kerke, behagen moge aan haar supplianten al- lergenadigst te consenteren en toe te staan om een generale Collecte dese gehele procincie te mogen doen. Op dat soo doende den yver voor Godes huys niet moge worden gestuijt, neen maar door de hulpe van goede en godsdienst lievende onderdanen naar behoren gevordert.'

Predikant

Hoewel er nog geen steen gemetseld of balk gespij- kerd was, werd alvast een predikant voor Enter gere- geld. Het was de 'proponent' A.F. Marcelli, die in En- ter al bekend was. Hij had er al vaker gepreekt en zou van groot nut kunnen zijn als 'bouwpastoor'. Ook zou hij de kudde, die sinds de Opstand geen 'kerke- lijk steunpunt' meer had gehad in Enter en blijkbaar aan zichzelf was overgelaten, kunnen opbouwen. De predikant beschreef die kudde diverse keren als 'wilde Woudesels'. Al in het begin van 1708 was er een ambtsdrager gevonden die door de hoogmo- genden geschikt geacht werd voor het opbouwwerk in Enter. Dat blijkt uit de notulen van de classis in ja- nuari 1708: dan zijn er 54 'gereformeerde' die verkla- ren dat ze de predikant Marcelli graag zouden heb- ben. In de Classis werd daarop de proponent Mar- celli geëxamineerd.

De notulen van een volgende vergadering van de Classis in 1708 meldden:

'Nademael de kerk van Enter, door haer Ed.Mog. toegestaan is om opgebouwt te worden, en de be- roepen predikant aldaer bevestigt is en de klassis tot opbouw van den kerk en predikantswooninge al- daer, gecollecteert heeft de som van *f* 2120,- so ist dat de gecommitteerden, die dit jaer uyt ons midden gaan na het sijnodus belast worden dese kerke met alle ernst te recommanderen'.

III De opbouw van de kerk van Enter

Wie was deze Dominee Marcelli?

Eigenlijk is er niet zo heel veel van hem bekend. Uit de gegevens blijkt dat hij afkomstig was uit 'Diste Brabantus', oftewel uit het huidige Diest in België. Hij was een gewezen kloosterling, 'door Gods Genade uyt het Pausdom tot de Gereformeerde Religie over- gekomen sijnde.'

In Diest zijn de gegevens die wat meer licht op de persoon van Ds. Marcelli hadden kunnen werpen verloren gegaan. Hoe hij vervolgens in Overijssel verzeild raakte, is evenmin bekend. Wel dat hij alum- nus, (pleegzoon), werd van de Provincie. Ridder- schap en Steeden namen hem dus min of meer on- der hun hoede, wat wel vaker voorkwam. De daar- voor nodige financiën werden heel simpel gevorderd uit de in beslag genomen kloosters en de goederen daarvan. Zo viel Marcelli onder de fondsen van de bezittingen der kloosters van Sibculo en Albergen. De financiën werden beheerd door de landrent- meester. Dat was in die tijd de Drost Bentinck tot Schoonheten. In 1696 kwam hij voor 't eerst voor in de provinciale boekhouding. Er werd vermeld dat hij *f* 50,- kreeg.

Hij mocht van de 'voedsterheren' studeren aan de universiteit van Groningen, waar hij zijn theologische opleiding van professor Paulus Hulsius kreeg. In het Album Studiosorum werd hij in 1694 ingeschreven: '5 maart: Diste Brabantus, Gratis, quia desijt esse monachus (Rectore Wesselo Bertlingio).'

Hoe lang Marcelli in Groningen gestudeerd heeft is onbekend. Wel werd hij in 1699 naar Mastenbroek gestuurd om er tijdelijk een vacature te vervullen. In 1703 was dat afgelopen. Marcelli kon dus weer terug naar Kampen om als proponent te wachten op een beroep. Dat maar niet kwam.

Hij 'heeft daernae sich eenige jaren binnen Campen opgehouden en menigmaal den Predikdienst binnen Campen waargenomen tot genoeg en overtuy- ging van de geheele borgerije, welke hem seer gene- gen waren.'

Toen Enter bij Ridderschap en Steeden toestem-

ming vroeg voor de stichting van een eigen gemeente en de bouw van een kerk en pastorie en de beroeping van een predikant stelden de heren van de Magistraat van Campen (die als een van de steden afgevaardigd was in R&S) als voorwaarde, 'dat de heer Andreas Franciscus Marcelli aldaar soude predikant sijn, hetwelk ook op den Landdag binnen Zwol in den jare 1708 met eenparige stemmen is toegestaan en goedgevonden.' Er werd gelijk vastgelegd dat de Edelmogende Heeren 100 Rijksdaalders per jaar zouden bijdragen aan het tractement van de predikant 'mits er een kerk en een behoorlijke woning voor de predikant zou worden getimmerd.'

Dominee op zicht

Het gevolg was dat Enter diverse keren Marcelli ontbood. De heer Borgerink, de toenmalige bewoner van het Katteler, stuurde hem door Jan Huyskes 'den eerste brief waarin versogd wierd, dat hij eenmaal tot Rijssen soude komen prediken, om van de Enterse aldaar gehoord te worden, hetwelk sonder uytstel is geschied.'

En daar zaten die van Enter dan, in de Schildkerk, na een voettocht van soms 1 uur gaans, als keurmeesters luisterend naar een gewezen Brabantse monnik uit Kampen.

'Daerna hebben de Enterse hem menigmaal ontboden, willende, dat hij tot Enter soude komen wonen en prediken, hetwelk hij telkens heeft afgeslagen, omdat er nog geen woonplaats voor hem was vervaardigd.'

Hij werd enigszins onder druk gezet door de Edelmogende Heren. In Overijssel was het voorwaarde, dat theologiestudenten die op kosten van de provincie-kas hadden gestudeerd, in Overijssel aan de slag gingen.

'Gepersuadeerd (=gedwongen) sijnde hem belovende in allen deelen behulpzaam te sijn, is hij eyn-delijk van Campen nae Enter vertrokken, en heeft twee jaren gewoond ten huuse van Jan Wolters Langenhof, en den Predikdienst aldaar waargenomen

drij maanden eer hij eens is bevestigd geweest. En soo lange binnen Enter geen kerke was, heeft hij altoos moeten prediken in het huys van Olthof, als zijnde daartoe meest bequaam en dat Volk ook seer godsdienstig.'

De Drost Unico Ripperda liet in 1708 de holting uitschrijven waarin besloten werd, een kerk en een weme te timmeren. Volgens Marcelli was de reden: 'dat het niet betaamde, dat den Predikant langer bij een boer soude inwoonen en alsoo door al te groote gemeensaamheyd het respect van sijn Persoon en bedieninge soude verliesen want nimia familiaritas parit comtemptium' (te grote gemeenzaamheid leidt tot verachting. Marcelli citeert hier de humanist Erasmus).

Zoals al is gezegd heeft men met de bevestiging van de predikant en de instituering van een zelfstandige kerkelijke gemeente niet gewacht tot de kerkelijke gebouwen gereed waren. Integendeel, er was nog geen steen gemetseld, geen plank gezaagd.

Op zondag 29 januari 1708 vond de plechtigheid plaats. Uit district Almelo waren twee predikanten afgevaardigd. Ds. Scheen van Rijssen hield na de handoplegging de bevestigingspredikatie. (Dan was er nog Ds. Nijhof uit Wierden, nog wat bleekjes omdat kort daarvoor de toren in de Wierdense kerk was gevallen). In Classisnotulen werd Marcelli verweten, dat hij 'in 't breede verhaalde'. Een treffend voorbeeld daarvan is zijn beschrijving van de tekstkeuze van Ds. Scheen:

'Den Text was genomen uyt het prophetische woord van den Propheet en Man Gods Ezechiël, beschreven in het boek sijner Propheteeringe, aldaar het derde Capittel, van het seventiende verse tot het eenentwintigste incluys. Segge Ezechiël 3: 17-21: luydende:

'Menschen kind ik hebbe U tot eenen Wagter gesteld over het Huys Israels So sult gy het Woord uyt mijnen monde hooren.'

Ds. Marcelli vervolgt:

'Over alle dese woorden heeft Ds. Hermannis Scheen eene seer stigtelijke Predikatie gedaan in

een Boeren Huys genaamd Olthof te Enter, alwaar men twee a dry jaren lank bij gebrek van een kerke heeft moeten prediken, en in die predikatie was het getal van alle de toehoorder so binnen, als buyten het Boerenhuys staande, een seer groote menigte mede uyt alle naburige kerken aldaar tesaam gekomen iuyt nieuwsgierigheyt. Ds. Gerardus Nijhof predikant te Wierden, had de oplegginge der handen gedaan, en wierde dese Ceremonie eindelijk besloten met eenen Heerlijken Maaltijd met hetgene verder daartoe vereyst wordt, om alle vrolijkheyt te verwekken, en te betoonen, en dat op de kosten van het Gemeyn.'

Hij dacht aan die maaltijd met vreugde terug, want hij voegt er aan toe:

'Sodat alle navolgende predikanten in de successie van den eersten het daarop moeten aanhouden, en de ingeseten van Enter vroed maken, Dat het loffelijk voorbeeld aan den eersten predikant van Enter in soodanige maaltijden op te rigten, mag genavolgd worden.'

Traditie

Die traditie is in Enter inderdaad nog lang in stand gehouden. Toen Ds. Bruna in 1897 werd bevestigd schreef de burgemeester aan de Officier van Justitie om extra marechaussees, omdat men in Enter op bevestigingszondagen de gewoonte had de feestelijkheden na de kerkdienst nogal uit de hand te laten lopen. Al is wel zeker, dat de kosten van de verteringen sedert de opheffing van de Marke in 1853 door de mensen zelf aan de kroegbazen betaald moesten worden.

Ds. Marcelli hield van ordentelijkheid, 'want God is een God van orde', schreef hij. Hij 'stelde volgens classicale resolutiën' een nieuwe kerkeraad in, bestaande uit drie ouderlingen en drie diakenen. De eerste Enterse ouderlingen waren Jan Wolters Langenhof, Hermen Spekenbrink en Jan Getkotte.

Wie die namen bekijkt, komt tot de conclusie dat de Enterse gemeente toen (nog) zeer oecumenisch was. Nu vinden we die drie namen terug in drie ver-

schillende kerken....

Als diakenen werden bevestigd: Teunis Gerritsen Timmerman (waaraan Marcelli 3 jaar later toevoegde 'oft Schuytenmaker'), Jan Huijskes en Henderik Jansen Exo. Marcelli opende ook een aantal andere boeken. Dopen, trouwen en belijden, het werd allemaal opgeschreven in een afzonderlijk boek. En de armen werden bedeeld. Dat werd opgeschreven in het 'Arme-boek'.

Idylle

Het begon allemaal zo mooi, een en al rozegeur en maneschijn, althans, zo leek het. De eerste schaduwenglijden al over de notulen als Marcelli het Genesis van Enter besluit met de volgende passage:

'Daarna heeft men hier seer lange moeten tobben en talmen eer men het gebouw van de Wheme en kerke heeft willen in staat brengen, het eene om te wonen, het andere, om daarin te prediken.

Eyndelijk is de predikant Andreas Franciscus Marcelli in de wheme gaan wonen, schoon men deselve niet heeft willen volbouwen tot zijn genoegen 1709. den 26 october.

De kerk ook niet volbouwd sijnde, is evenwel deselve met een heerlijke predikatie ingewijdt uyt Ezra 6: 15.16.17 ende dit huys werd volbragt, etc.'

Marcelli schreef daarna geen letter meer in dat notulenboek. Pas op 2 november 1725 neemt de volgende predikant de draad weer op. Andreas Franciscus Marcelli had het niet zo makkelijk. Hij zat er in die boerderij van Jan Wolter Langenhof, wachtend op de afbouw van de pastorie. En toen hij daarheen verhuisde moest de dienstbode, Henderine van Diepenheim, maar zien rond te komen van het karige tractement. In de provincie Overijssel was rond 1650 al een tractement gangbaar van f 500,- per jaar. De Provincie betaalde f 250,- als een soort toeslag op het te karige tractement. De Marke diende er f 100,- bij te doen en moest ook vrijdom van schattinge (belastings) geven en leverantie van goede turf. En dan kreeg hij de beschikking over de grond die vroeger

ook voor de kerk was gereserveerd en niemand keek ervan op als er een koebeest in een stalletje stond. Dan was er nog de wijn, ook door de marke te leveren, mits de predikant zorgde dat er van die wijn wat bewaard werd voor het Avondmaal. Dan had de predikant nog een zeker tiendrecht. Zoveel kop (=1 liter of kubieke palm) rogge, gerst, haver; voorts een rookhoen of daarvoor in de plaats een aantal stui-vers. Hij had de zorg voor de inning van deze tienden (ook wel miskoorn genoemd) wat een hele heisa gaf want dat recht werd voortdurend aangevochten.

Over de aanplant of 't kappen van bomen, het be-heer van de moestuin en de rechten daaromtrent is, getuige de geschriften, vaak met geestdrift gevochten door belanghebbenden.

Marcelli was enthousiast ingehaald met allerlei schone beloften. Ze hadden hem waskaarsen als mastbomen beloofd. Dat moeten dan wel joekels geweest zijn, want de huidige zomp is niet zo erg veel groter dan de types die toen al de Regge bevoeren. Maar het nest lag nogal rap onder de boom.

Het gemier begon al tijdens de bouw van de kerk en de pastorie. De Drost Unico Ripperda was de grote drijfveer achter de opbouw. De Drost overleed echter (hij werd opgevolgd door Borchard Amelis van Coeverden Stuvelaer in 1710) en sindsdien 'gung t heaneg an met 't spil.' Marcelli maar eens aan 't woord:

'also geen goede opsigt meer over dit werk werde gehouden. En de wheme en kerke is eyndelijk in den jare 1710 voltrokken geworden, sodat de predikant aldaar seer veel moeyte en hoofdbrekens heeft gehad, eer hij het soo verre heeft kunnen brengen, soodat hij menigmaal al sugtende sijnen dienst heeft gedaan. En tot de Gemeente van Enter menigmaal heeft uytgeborsten, in dese bittere klagten: maar ik hebbe tegen Uw dat gij uw eerste liefde hebt verlaten: Also de voornaamste in de Gemeente van Enter, die de grootste yeveraars schenen te sijn, en het bewind van alle dese saken was toevertrouwd, voorhadden seer bedriegelijk met sijn Eerwaarde te handelen, de melk optrekkende, en oordeelende dat se, nu een Predikant hebbende, niet meer genoodsaakt waren het beloofde onderhoud aan hem te geven,

waartegen sijn Eerwaarde gewaakt hebbende, den bitteren haat van sommige (niet van alle ingeseten) is onderworpen.'

De predikant had de grootste moeite het provinciale deel van zijn predikantstractement tijdig binnen te krijgen. Dat blijkt uit een aantal brieven die de predikant stuurde aan de Edelmogende heren.

Bedelbrieven

'Remonstreert met behoorlijk respect Andreas Franciscus Marcelli, Predikant te Enter hoe dat Uw Ed Mogende Heren in den jare 1707 hebben aangesteld tot eersten predikant in de Nieuw gestigte Gereformeerde Gemeente te Enter, en hem Jaarlijks toegelegd honderd Rijksdaalders, hebbende ingeseten van Enter haar bij Uw Edel Mogenden verbonden tot een jaarlijks supplement bestaande in honderd Carolusgulden, in den vrijdom van schattingen en torf, en in huys en hof. Dewijle de Gemeente van Enter tot nu toe in gebreken gebleven is in het betalen van dese hondert Carls. gls. omdat se geen fonds onder haar konnen uytmaken, malkander niet verstaande, de eene voor, de andere agterwaarts loopende, en den Landrentmeester van Twente nu aanstaande Martini (=St. Maarten) anderhalf jaar tractament schuldig is, niet tegenstaande verscheijden maal ymand met eenen brief nae Noorddeuringen gesonden was. So is nu het oodmoedigh verzoek sulks te recommanderen met ernst aan den Landrentmeester van Twente, te meer, omdat hij uyt 't Pausdom naakt en bloot overgekomen sijnde, geene andere inkomsten heeft als dat geringe Tractament, om daarvan te leven, en alle sijne levensmiddelen in de winkels moetende koopen, en niet betaald wordende schuld op schuld moet maken tot een chagrin, en eyndelijk het credyt uyt is, wanneer de schulden niet worden afgelost. Ook sijn er geene inkomsten tot het houden van het H. Avondmaal, alles blijft onbetaald, de hope is, dat Uw Edel Mogenden ook hier in sullen Sorge dragen, opdat ook in dese nieuwe gestigte gemeente gelijk in andere gemeenten alles magh ordentelijk toegaan.'

De Classis was overigens ook boos op Enter. Men wilde wel eens de boekhouding zien, nu er overal ge-collecteerd was. In 1713 kreeg Marcelli de aanzegging, dat Enter 'behoorlijk rekening zou moeten doen.' In 1712 was wel een 'credential' ingediend, maar daar had men de nodige aanmerkingen op. In 1714 beloofde 'den heer Borgerink' (die plaatsvervangend markenrichter was) dat hij de papieren op de volgende classisvergadering zou bezorgen.

'Mei 1714: dewijl de Classis al noch niet heeft kunnen obtineren (=verkrijgen) de vereiste papieren van Enter, vindt zich ook daarom niet in staat die kerkck verder te recommanderen.'

In 1715 kreeg Marcelli de opdracht 'met alle devoir' te proberen de spullen te pakken te krijgen. Een maand later vergaderde de Classis weer maar toen was Ds. Marcelli absent. Hij schreef dat hij wel een 'request' aan de Marke had overhandigd, maar geen 'apostille' ontvangen had. In 1716 was Marcelli er weer. De classis kreeg weer geen bescheid.

'So wenscht de Classis, dat de Christelijke Synode selfs eens sodanige middelen gelieve te beramen, waardoor deselve die kost machtig worden.'

Pas in 1723 overhandigde de predikant 'een getuygenisse van de Markenschrijver by welke blijkt hoe dat die reekeninge is geschied.'

De marke verklaarde nu dat de collecteurs aan de erfgenamen behoorlijk rekening gedaan hebben:

'En op twijffelachtige pointen dezelve met solemnelen Ede bekragtigt.' En niet alleen is al 't opgehaalde voor Kerk en Weeme gebruikt maar er is nog eenige duizenden guldens meer toe gebruikt uit de Gemeene markte.'

Er wordt niet vermeld of de rekening nu akkoord bevonden werd. Marcelli zat dus steeds tussen twee vuren in. En zelf ook nog steeds in gevecht met de Landrentmeester om het belangrijkste deel van zijn tractement binnen te krijgen, elk half jaar weer hetzelfde gezanik. In 1720 schreef hij weer eens een bittere brief. Zijn oordeel over de Entersen werd er niet malser op:

'Dewijle nu de ingeseten van Enter seer slaperig het geheele beloofde betalen, omdat se onder haar geen goede fondsen konnen uytvinden; maar gedurig tegen malkanderen dwersboomen, (waar onder de papisten heymelijk haren rolle spelen, en dus verre op alle gedane klagten nog in het eene, nog in het ander eenigh redres heeft konnen bekomen'.

Grieven

Daarna beschreef hij zijn grieven jegens de landrentmeester zelf: nog steeds was hij genoodzaakt op credit te kopen, 'en kopende sonder geld, schuld op schuld moet maken, het borgen eenen in eetende kanker is.'

Maar toen Marcelli zijn bode stuurde om een half jaar tractement op te halen, waar hij al langer dan een jaar recht op had, kreeg hij ten antwoord:

'ik hebbe geen geld, kom binnen agt dagen weder, wederkomende, ik kan nu niet wagten, ik moet, en wil op de jagt gaan, kom binnen 8 a 14 dagen weder, al wederkomende, dan is het, ik hebbe nu wel geld, maar magh het aan den Predikant van Enter niet uyt-tellen, sonder ordre van mijn principaal.'

Brand

Toen werd het 1724.

In de januarimaand brak 's nachts brand uit, aangewakkerd door een felle wind. Niet onmogelijk dat het water bevroren was, en de daken waren van riet of van stro; toen de schade opgenomen werd bleken 49 huizen (vaak 2 gezinnen onder een dak) en 24 schuren in de as gelegd. Inboedels waren verbrand, er was geen stro, geen hooi en geen zaaizaad voor het volgende seizoen meer. En de kerk was met de toren behoorlijk 'aangetast'. Wie de diverse registers met namen uit die tijd vergelijkt, komt tot de conclusie dat ongeveer 50% van het woon-areaal was verbrand. De ramp was van dien aard dat de gevolgen ervan niet alleen door de marke en de kerkelijke gemeente van Enter konden worden opgelost.

Op 8 februari was er een holting van de Marke. Men besloot te gaan collecteren. Als afgevaardigden werden de heren De Raet (van het huis Berg-horst), de predikant Marcelli, de schoolmeester Grevink en Arent Borgerink en Gerrit ter Hofstede gekozen. En als uitbetalers zouden Ter Hofstede en Grevink fungeren, alleen pas na opdracht van de marke. Als taxateurs van de schade werden aangesteld de heren De Raet, Grevink, Borgerink en Ter Hofstede. Er mocht zonder toestemming van de autoriteiten niet gecollecteerd worden. Voor de Marke-collecte moest de Drost eraan te pas komen. Dat was Wilhelm Bentinck. Hij schreef:

'in het dorp Enter, in het vallen van den avond, door een subite (=plotselinge) en ongeluckige brand door een sterke wind voortgedreven niet alleen negen en veertig huysen meest van twee woningen, ende verscheiden schuyren, met alles wat daerboven inne was, sijn verbrand ende in de assche gelegd.'

Hij vertelde dat ook de kerkmuren zwaar beschadigd waren en van de toren niets was overgebleven. Hij beval de collecte van harte aan. Roelof ter Plegt en Hendrik Grevink (de zoon van de oude) deden de ronde door het land tot in Amsterdam toe.

Ds. Marcelli repte zich met gepaste tegenzin naar de Classis, waar men jaar in jaar uit had gezanikt over de vorige collecte en waar pas het jaar ervoor (1723) een 'getuygenisse' van de Markenschrijver aan de Deputaten van de Synode was overhandigd 'om hetselve op de Synodus te vertoonen.' En nu, op 25 april 1724 stond Enter alweer op de stoep met een verhaal over 49 huizen en 18 schuren en een kerk die in de as gelegd waren.

De Classis besloot vergunning te geven om her en der te collecteren maar dan wel heel precies verantwoording te eisen.

Op 15 mei vergaderde de Marke. De richter wees erop, dat er bij 'de voorgaende collecte verscheydene klagten geweest zijn in 't Classis en Synode.' Hij beval dat Grevink in Salland en Twente bij de predikanten en burgemeesters informeerde hoeveel geld ze hadden afgestaan aan de predikant Marcelli. Er werd een hele reeks plaatsen opgesomd, waar de

schoolmeester moest aanleggen. Wat was het geval: dominee Marcelli had geweigerd, het namens de kerk ingezamelde geld af te staan en samen te voegen met het door de marke ingezamelde geld.

De marke was in alle staten en schreef terstond een vergadering uit. Daar was ook de Drost in hoogst eigen persoon aanwezig en dat was niet niks. Daar werd de predikant ontboden en opnieuw werd hem gevraagd het geld af te staan maar hij weigerde halsstarrig. Helemaal niet niks. De Drost begon te dreigen met 'efficassiente ordres' maar de predikant zei, dat dan maar af te wachten en hij verliet botweg de vergadering. Machteloos grommend ging de marke uiteen terwijl de Drost zijn paard op de terugweg ongetwijfeld heftig de sporen heeft gegeven.

Boycot

Op 7 juny was er weer holting, en Ds. Marcelli boycotte 'door verscheyden pratiquen de uittelling.' De Marke overlegde. De taxateurs Gerrit ter Hofstede, Brink-Jan, Gerrit Jacobsen, Hendrik ten Brinke, Roeloff ter Plegt, Wolter Langenhof, Jan Kempers, Jan Coenderink en Gerrit Pluymers hadden de schade begroot op f 21825,-. De marke had f 1100,- gecollecteerd. Men was er wel achter dat de predikant ook ongeveer f 1100,- onder zijn beheer had. Dat was f 2200,- bij elkaar, zijnde 10% van de schade. Welnu, de marke zou haar aandeel volledig uitkeren aan de gedupeerden. De kerk zou dan die andere helft moeten betalen. Het lijkt allemaal raadselachtig, exacte gegevens ontbreken over het hoe en waarom, toch is er een aannemelijke hypothese. Het had onmiskenbaar te maken met de kerkelijke verhoudingen in het dorp. Ds. Marcelli wilde de katholieken nu betaald zetten dat ze hem geregeld de voet hadden dwarsgezet. De katholieken waren er officieel dan wel niet, maar officieus duidelijk wel. Ze probeerden op alle mogelijke manieren aan hun trekken te komen en op zijn minst niet mee te werken aan de opbouw van de protestantse kerk. Marcelli had er de bittere vruchten van geplukt. Nu Marcelli bij de protestantse kerken met toestemming van de

protestantse classis geld had ingezameld, voelde hij er niets voor daar ook de gezinnen van te laten profiteren die zich zoveel mogelijk afzijdig hielden van de protestantse gemeente en hem diverse keren subtiel voor de voeten hadden gelopen. Daarom wilde hij dat geld niet aan de marke afdragen, dan zou elk gedupeerd gezin immers een evenredig deel krijgen. Hij wist dat hij sterk stond. De Drost kon hem niet dwingen, want dan kreeg die op zijn beurt last met Classis en Ridderschap, omdat hij de protestantse zaak moest dienen en het katholicisme moest bestrijden waar dat maar mogelijk was.

De marke kon hoog of laag springen, Marcelli gaf niet toe. Uit de volgende notulen van de marke blijkt, dat Marcelli op zijn eigen wijze het gecollecteerde geld verdeelde.

'Alsoo klagten wegens de uitdelinge voorgekomen sijn ten behoeve van de verbranden hebbende berust in handen van den predikant Marcelli als mede over de uitdeeling van het saat ten behoeve van de verbranden.'

En toen vonden ze er wel wat op. Via de vrouw van den Oosterhoff was er een 'assignatie' binnengekomen ter waarde van f 125,- ten gunste van Ds. Marcelli. Afzender: de landrentmeester. Blijkbaar weer eens een half tractement waar de dominee waarschijnlijk al om zat te springen, voor de zoveelste keer. De Marke legde er domweg beslag op.

'tot der tijd toe dat aan Markenrigter en gecommiteerden sal gebleken syn dat de Collectepenningen en het saat ten behoeve van de verbrande gegeven en door Domene Marcelli ontfangen effectivelijck aan de verbrande syn uitgedeelt.'

Er werd opdracht gegeven, hout te kopen in Holland tot wederopbouw van de kerk. Deze affaire overziende, komt men tot de conclusie dat Ds. Marcelli, die aan het begin van zijn loopbaan de hele marke achter zich had, aan het eind ervan bijna iedereen van zich vervreemd had. Waarschijnlijk toch door een te scherpe stellingname jegens het katholicisme.

Levens einde

Toen het jaar 1725 zich aandiende voelde Ds. Marcelli zijn einde naderen. Hij was 'naakt en bloot' in Enter gekomen, hij was er financieel nog even schameel aan toe. Daar was de zorg voor de dienstbode, Henderine van Diepenheim, die hem al die tijd had gediend en in de winkels te horen kreeg dat het afgelopen was met op de pof leveren en toch niet haar biezen pakte. Hij vond er wat op: Op 4 februari 1725 schreef hij in het trouwboek de 'proclamatie van het huwelijk van Ds. Marcelli met Henderine van Diepenheim.' Een huwelijk moest op 3 zondagen worden afgekondigd. Of dat gebeurd is, vermelden de papieren niet. Net in die periode overleed de predikant. Het huwelijk werd wel door de officiële instanties erkend, want het gevolg was dat zijn dienstbode, nu weduwe, recht had op het 'annuus gratia'. Ze kreeg een jaar lang het tractement uitgekeerd. In 'de Boekzael der geleerde werelt' werd in april 1725 vermeld dat Enter vakant was door het overlijden van D. Andreas Franciscus Marcelli.

'Hij laet eene weduwe nae, voor dewelke een geheel jaar zal moeten gepredikt worden.'

Zo kreeg de Marke alsnog een laatste rekening gepresenteerd van Marcelli, die het allemaal zo goed bedoeld had maar stukliep op de moeilijke omstandigheden. Henderine van Diepen(heim) vertrok naar Deventer. In 1731 kwam zij Kampen binnen met attestatie van Deventer en dat is het laatste wat er over haar in de papieren te vinden is.

Toen dat eerste jaar voorbij was, waarin de marke haar al of niet knarsetandend het tractement moest betalen (zo niet, dan zou geen volgende predikant kunnen worden beroepen) werd ze door de Classis onderhouden uit de kas van weduwen en wezen. Dat was f75,-, teveel dus om te kreperen maar te weinig om ervan te leven.

En inderdaad kwam pas in januari 1726 een predikant naar Enter als opvolger van Ds. Marcelli. Het was Ds. Van Eibergen. Dat was niet de keus van de marke zelf, die er als de kippen bij was geweest om

te proberen invloed uit te oefenen op de keuze van een predikant. Een brief, ondertekend door Berent te Esendam en Jannes de Wilde namens de gemeente van Enter, maakt duidelijk dat men hier graag zelf wilde kiezen. Het hielp niet, de overheid hield dus vast aan het z.g. 'collatierecht'.

Nog een brief, uit 1729: de ingezetenen van Enter herinnerden de Ridderschap eraan, dat in 1709 een nieuwe kerk werd gebouwd, 'tot welken opbouw wel een collecte op enige plaetsen in dese provincie is gedaen, edog zulkx heeft tot voltrekkinge weijnig kunnen toereiken.'

De Marke had toen verscheiden stukken land moeten verkopen terwijl er ook een som geld was geleend, waarvan: 'nog f 1250 gulden staen die verrent moeten worden en sedert die tijd verrent zijn exempt den agterstand zoodat gemelde gemeente jaerlijks tot interesse moet geven f 50,- en dan ook nog de f 100 voor de predikant.'

Ze maakten ook weer gewag van de brand van 1724 (steeds 'vehement' genoemd). Nu waren het 49 huizen en 16 schuren: 'met het meest gedeelte van d'kerk en geheele Thoorn, hetgeen de menschen in een jammerlijke staet heeft gebragt, daerenboven heeft God de Heere in den Jaere 1728 Een Zwaere hagel laeten vallen, waer door de rogge in den geheelen Enter Esch is verhagelt geworden. En daer na de boekweijte tot drie mael vervroren dat menig ja de meesten der ingeseten geen saaijsaet hebben kunnen bekomen.'

Ze hebben daar al verscheiden keren op gewezen, maar 'noit vernomen of Uw Edel Mogenden daer iet op hebben gelieven te disponeeren.'

Dan komt er een zin die typerend is voor drie eeuwen armoe: 'Dewijl dan notoir en bekent is Dat Enter een arme en onmagtig gemeent is zoo zijn sij genootsaekt haer tot Uw Edel Mogenden te keeren te sme-

ken en te bidden, dat U.E.M. als voorstander, van Land en Kerk, Zupplianten an haere schattinge soo veel gelieven te remiteren als met U.E.M. goede geliefte zal zijn.'

IV het katholicisme in Enter

Het wordt tijd om na te gaan, hoe het de rooms-katholieken verging die niet van plan waren zich voetstoots over te geven aan het protestantisme dat na de Opstand het 'alleenrecht' gekregen had. Ze hadden het niet gemakkelijk, want hun godsdienst werd officieel verboden. Althans, alles wat in de openbaarheid kwam. Godsdienstoefeningen, processies, kapelletjes, heiligenbeelden, wat niet al, het moest uit het openbare leven verdwijnen, voor het oog van het volk was heel Nederland een protestantse natie.

Het was de opdracht van Classis Deventer om dat in deze contreien te realiseren. Daartoe kon de hulp van het wereldlijk gezag ingeroepen worden. Dan moest de Drost van Twente er aan te pas komen. Twente had tijdens de Opstand niet bepaald zitten wachten op de reformatie. De troepen van de Spanjaarden en de Staten hadden wisselend succes. Wiens brood men at, wiens geloof men beleed. Twente had heel zwaar te lijden onder de strijd. Toen die strijd beslecht was in het voordeel van de Staatsgezinden, moest iedereen dus het gezag gehoorzamen.

Nu het katholicisme niet meer openbaar beleden mocht worden zat er voor de volhouders niets anders op dan illegaal de strijd voort te zetten.

Die strijd is in Twente met vuur en verve gevoerd. De rooms-katholieken waren duidelijk in het nadeel. De openbare ambten werden steeds meer in handen van protestanten gegeven. De pastoors konden omschakelen of hun biezen pakken. Ook de geestelijke goederen werden geconfisqueerd.

Toen ook Overijssel tot de Unie van Utrecht overging, werden lijsten opgemaakt van alle geestelijke goederen. In 1583 besloot men dat papisten of mennisten uit die goederen niet bedeed mochten wor-

den, wel predikanten, predikantsweduwen en protestantse parochiale schoolmeesters. De kloostergoederen van Sibculo, Albergen en Weerselo vormden de bron waaruit in de deze omgeving voor die doeleinden werd geput. Het klooster van Almelo ontsprong in zoverre de dans, dat de Franciscanessen, 28 in getal, naar Glaan, net over de grens bij Oldenzaal, gevluht waren met hun bezittingen. Wel werden de boerderijen, etc. onteigend.

Uitvalsbasis

Het klooster daar vormde een ideale uitvalsbasis voor de paters die de grens overgingen en de protestanten op alle manieren bestookten.

Vanuit het Westfaalse is de strijd steeds met nieuwe energie gevoed en gevoerd. Pastoors zwierven bij nacht en ontij langs de wegen om hier te dopen en daar een stervende te bedienen. Geerdink:

'De bediening van zieken en stervenden moest meestal bij nacht gebeuren. Bij grafnemende ziekten was dit jammerlijk. Men verkleedde zich wel eens in een versleten pak met eene hoenderben op de rug, alsof men uit Enter kwam en ging de huizen der besmetten opzoeken.'

Onmisbaar in de strijd waren de klopjes. Dat waren liefdezusters die belangeloos veel werk verzetten.

Een andere mogelijkheid was vlak over de grens gelegenheid te bieden om er de Mis te bedienen en te volgen.

'In het originele doopboek van Zwillbrock, dat van 1740 tot 1811 maar liefst 1049 doopjes telt (...) zijn er uit Zwillbrock zelf welgeteld 14 kinderen in de eigen barokkerk gedoopt. De meesten kwamen uit Twente.' Aldus Pater Roelofs in zijn boekje over de geschiedenis van Zwillbrock.

Niet altijd werd de soep even heet gegeten als opgediend. Zo mocht men zo langzamerhand wel kerkchuren bouwen, met nauwkeurig bepaalde condities betreffende de grootte, breedte, hoogte, raamoppervlak, strodak (pannen waren verboden), enz.

Kaarsen mocht men van buitenaf niet kunnen zien branden. Onregelmatigheden konden zwaar beboet worden.

Een en ander zou duren tot omstreeks 1790, tot de Franse revolutie ook hier haar invloed deed gelden. In dat opzicht waren ook de patriotten van grote invloed. Zij waren het, die de leer van de Franse revolutionairen in Nederland verbreidden. Ze waren wat al te voorbarig, de tijd was nog niet voldoende rijp toen ze de moed hadden Prinses Wilhelmina bij Goejanverwellesluis tegen te houden, in 1787. Daarop kwamen de Pruisen. De patriotten moesten naar het buitenland vluchten. Toen kwam de Franse revolutie en rukten in 1795 de 'sansculotten' op naar onze grenzen om ook hier de ruimte te geven aan de revolutie. Geerdink meldt weer:

'In 1794 kwamen de Engelschen te hulp, met hunne bondgenooten de Hannoveranen, een corps emigranten der franschen, brunswijkers en hessen. Zij stelden hunne achterhoede op in Twenthe aan de grenzen van het slot te Bentheim (vooral als naaste punt in Lutte). Onbeschrijflijk leden de ingezetenen tot dat de terugtocht plaats had, en het slot Bentheim den 13 Maart 1795 door de franschen ingenomen werd.'

De ontwikkelingen in Enter

In 1571 was Enter nog duidelijk deel van de moederparochie Rijssen. De Spanjaarden (volgens de notulen van Marcelli, maar het kunnen ook de Staatse troepen geweest zijn) verwoestten de kapel in Enter. En ook de (kapelaans)weme.

Over de plaats, waarop de kapel en de pastorie hebben gestaan, is veel gespeculeerd. Omstreeks 1970 werden bij graafwerkzaamheden rechts naast het Dienstgebouw in de Schippersstraat resten gevonden van een oude fundering. Het blootgelegde gedeelte bedroeg 3 x 1.50 meter, waarbij kloostermoppen gevonden werden van het formaat 18 x 14 x 7 centimeter. Drs. Hulshoff vermoedde dat het ging om de restanten van de toenmalige St. Theunis ca-

pelle waarop ook in het door Marcelli geschreven verslag werd gezinspeeld.

Waarschijnlijker is dat het hier de restanten van de kapelaanswoning betrof. Ds. Marcelli vertelde in zijn verslag aan het begin van het notulenboek dat de verwoeste resten nog aan te wijzen zijn. Het meest voor de hand liggend was toen om of op de plek zelf of in de buurt ervan weer tot nieuwbouw over te gaan. Men bouwde dus een kerk zo dicht mogelijk bij de plek waar vroeger de kapel had gestaan en men bouwde de pastorie zo dicht mogelijk bij de vroegere kapelaanswoning. Vandaar ook dat de eerste pastorie werd gebouwd op de plek van het Dienstgebouw, een deel ervan stond er nog in de jaren 60. Wat daar pal naast gevonden werd is dus waarschijnlijk de oude pastoorswoning.

Toen de katholieken hun eerste kerkje weer mochten bouwen in het dorp zelf, probeerden ze ook weer zo dicht mogelijk bij de dorpskerk te bouwen. Er zijn mensen die het nog heugde dat grootouders vertelden, dat ze er gekerkt hadden of dat kerkje nog wisten te staan. Het houten gebouw stond zo ongeveer op de huidige hoek Schippersstraat-Werfstraat. Later heeft men een waterstaatskerk gebouwd ongeveer op de plaats waar de huidige rooms-katholieke kerk staat. Maar daarover verderop meer.

Schuilkerken, dat mocht dus, maar nog niet dadelijk. Toch heeft men vanuit Rijssen en Enter vrijwel vanaf het begin te kerk gegaan op 't Leyerweert.

Van 'de pape Lefers' werd vanuit Rijssen naar de classis overgebiefd dat hij niet alleen bij Ds. Benthem door de ramen liet schieten met een ganzeroer, hij kerkte ook openlijk op 't Leyerweert. Dat was in de tijd dat 'die bedevaart na dat heilige huisken in Enter nog in swang was'. En toen Marcelli de kerk bouwde, gingen ze hem dwarszitten zo gauw het maar mogelijk was. Het was natuurlijk ook hard, om enerzijds via de Marke volop mee te moeten betalen aan de opbouw van de protestantse kerk, de wheme, het tractement van de dominee en goede turf te moeten leveren en rookhoenders of koppen gerst en wat niet al en vervolgens ook nog eens illegaal te moeten offeren aan de eigen parochie. En daarbij alles over te hebben om eens een mis te zien bedienen of 't kind

te laten dopen. De straffen waren niet mals: Geerdink constateert dat er soms een koebeest betaald moest worden als boete.

Paapsche stoutigheden

Het wemelt in de Classicale stukken (in Deventer, dus) van de 'paapsche stoutigheden.'

In 1717 klaagde Meester Putman, predikant van Delden, 'hoe dat een seeker wijf aldaar was, seggende daar bij dat sij alle verdoemd sijn die na de gereformeerde kerk gaan, en dat de Heeren van den Landen en ook de predikanten self wel beeter wisten, maar dat sij geus bleeven om dat sy haar geld of tractement mogten behouden, dat sij anders souden moeten missen; dat selve vrouwpersoon tegen een ander paaps man die een gereformeerde vrouw heeft hadde gesegd dat so dikwijls als hij bij dat wijf to bedde ging dat het soveel was alsof hij bij den Duyvel te bedde ging'.

Ds. Marcelli uit Enter had ook een en ander te vertellen:

'Aenmerkelijk is het voorval tot Enter, door Ds. Marcelli breed verhaalt. Desgelijks in een erger voorval, dat namelijk seker vrou met haren man tot de geref. religie overgegaen, en nu krank zijnde, tegen wil en buiten kennis, bij haer, door naburen en Vrienden die Paaps zijn, de Paap van Rijssen is gehaalt, die dese Vrouw heeft verdoemd so se gereformiert storf; saligheid onder sijner zielen borgstelling beloofde, So se wederquam tot de Roomse kerkke, jae ook dat hy se sou gezond maken. De man dit, en den overlast die hij leide, met wenende ogen geklaagt hebbende, aen den Predicant, versogt Syn Eerwaarde hier toe de bijstand.'

Hoeveel Entersen op dat ogenblik illegaal katholiek waren, is niet precies bekend. Er waren in 1720 vijf gewaarden in Enter die katholiek waren waaronder in elk geval de erven Effink en Borgerink. Het was streng verboden, de doop te verrichten, en daar werden zware boeten voor uitgedeeld. Geerdink weet te

vertellen dat een priester die geen toestemming had van het (protestants) bestuur om eene priesterlijke bediening te verrichten, beboet werd met vijfhonderd gulden, en bij herhaling ook nog met een jaar gevangenis. Diezelfde Geerdink vertelde over Theodoricus Ensmen (overleden in 1824), die pastoor was in Rijssen:

'dat hij in zijn laatste jaaren niet meer in staat was H. Diensten te verrichten, maar verhaalde nog zeer omstandig, hoe hij met 200 fl (500 fl) beboet was van den Drost wegens het doopen van een kind (nihil novil)'

Niettemin: in Rijssen werd -al dan niet illegaal- rustig door de pastoor gedoopt.

Na Johannes Lefers, die als pastor Rijssen bediende, en in 1698 naar Borne ging, kwam pastoor Bernardus Maurits Edelaar. Die was pastoor tot 1720. Onder zijn bediening werden ook Enterse kinderen gedoopt en ingeschreven.

In 'Nomina Baptisatorum de Anno 1704 (dat eindigt in 1714) lezen we veel namen, waarbij helaas niet vermeld wordt of ze afkomstig zijn uit Rijssen of uit de omstreken. Toch zijn diverse namen onmiskenbaar Enters. In totaal zijn er 260 dopelingen ingeschreven.

Het katholicisme werd dus getolereerd, mits het zich achter de gordijnen afspeelde.

In 1739, toen Ds. Van Eibergen op het punt stond te vertrekken naar Oldenzaal werd nog eens in het notulenboek vastgelegd, dat men nauwkeurig wilde blijven toezien op de levenswandel van de Enterse gemeenteleden. Twee dronkelappen werden geweerd van het Heilig Avondmaal. Maar vooral tegenover het 'pausdom' bleef de toon onverbiddelijk:

'En wat belangt een weduwe, die haar leedwezen betuigt over haren voorgaanden afval tot het pausdom en hare genegenheit om wederom als een lid van de gereformeerde kerke aangesien en behandeld te worden, en aan welke ook al te vooren van den predikant beloofd is onder voorwaarde dat zij zig van nieuws in de gronden van 't ware geloof waarvan zij al te weinig kennis heeft, zoude laten onderwijzen, en zig voortaan stichtelijk te gedragen. De Eerw.

Vergadering heeft goed gevonden, dat zij in 't vervolg, op bevinding, in de gronden van den waren godsdienst is onderwezen, waarvan door een nieuwen predikant zal moeten onderzoek gedaan worden, wederom als een lid van de gereformeerde kerke met liefde zal aangenomen en tot des Heeren Tafel toegelaten worden.'

Ds. Elshoff volgde Ds. Van Eibergen op. Deze derde predikant van Enter zou hier meer dan 50 jaar zijn ambt vervullen. We vermelden dit vooral ook met het oog op de rechten, die de plaatselijke kerk al dan niet had: Ook nu moest de Drost goedkeuring geven. (Dat was nog steeds Bentinck, die de brand ook al had meegemaakt). Ook Ridderschap en Steeden gaven nog autorisatie en vanzelfsprekend de Classis.

Rondzendbrief

In 1755 kwam er een rondzend-brief, die gecopieerd moest worden in het notulenboek. Het onderwerp: Resolutie van Ridderschap en Steeden betreffende ongelijke huwelijken. Dat 'ongelijke' blijkt te slaan op de twee geloven op een kussen.

'De predikanten wordt opgeroepen om met alle oplettentheit en na hare uiterste vermogen mede te werken dat kinderen, uit ongelijke huwelijken gesproten in de ware en gereformeerde religie worden opgevoet en daarin onderwezen tot dien einde de ouders daartoe op het kragtigste te exhoreren, (=bevorderen) om zo voor het onderwijs van hare kinderen zorge te dragen als ook om zich zelfs en hare kinderen te wachten voor de listige verleidingen van het pausdom. De Drost P.W. van Heyden, Ootmarsum, 1 May 1755.'

In 1757 besloot Ridderschap en Steeden de predikanten opnieuw op het hart te drukken ervoor zorg te dragen, geen huwelijken tussen protestanten en katholieken te sluiten tenzij gebleken was:

'dat dezelve de edelijke verklaringen van hare kinde-

ren in de ware gereformeerde religie te zullen opbrengen zonder te gedogen dat de zelve door enig Rooms priester, kloppe ofte iemand anders tot het pausdom worden verleidt, in handen van den Heere Drost hebben afgelegd.'

De predikanten hadden er maar voor te zorgen dat dit gebeurde en een lijst bij te houden die aan de schoolmeester moest worden doorgespeeld, en ook aan de plaatselijke overheid.

En mocht de protestantse helft van het echtpaar overlijden, dan moesten er binnen 3 maanden voogden aangesteld worden, uiteraard de gereformeerde religie toegedaan. De predikanten werd duidelijk gemaakt dat er niet te ontkomen viel aan deze 'ordre' als ze:

'nalatig bevonden zullen worden in en omtrent die attentie en ook in daarvan kennis te geven daar het behoort: daar door zullen vervallen in ene boete van een derde part van een jaar tractement te verbeuren ten behoeve van den armen ter plaats daar zulks zal komen voor te vallen.'

Vervolger der kerk

De verantwoordelijke Drost was Johan S. van der Heiden, die trouwde met de baronesse Hompesch. Hij werd in de gravenstand verheven en bleef Drost tot zijn dood in 1769. Toen werd hij opgevolgd door zijn zoon Sigismund. Deze Van der Heiden Hompesch (de achternamen van vader en moeder waren inmiddels samengevoegd) werd door de historischrijver Geerdink grimmig beschreven als een felle anti-papist:

'Wat is het loon van een vervolger der kerk? Verachting bij zijn tijdgenoten, zoowel bij de hooge regeering als bij zijne eigene huisgenoten, zoowel bij zijne gelijken als bij zijne onderhoorigen (...) Zijn rentmeester verachtte hem niet minder. - Na zijn overlijden in juni 1790 - zeide hij aan de boeren: alle kanonnen in de hel waren gelost op het oogenblik dar de Drost stierf.'

Hij stond bekend als de kerkenluiter. Zodra hij iets

vernam wat zijn anti-papistische oor niet streefde strafte hij de katholieken gevoelig af. Vaak buiten proporties. Röring heeft ook geen goed woord voor deze Drost over:

'Thans nog leeft zijn kwade naam voort als vervolger en onderdrukker der Katholieken van Twente. Hoe hij vaak om de nietigste redenen hunne schamele kerken liet sluiten, die alleen met gouden sleutels, d.i., tegen betaling van aanzienlijke sommen, weer konden geopend worden, hebben wij reeds op een andere plaats medegedeeld. Dat sluiten van Roomsche kerken bracht hem zo nu en dan een aardig duitje op.'

Deze Drost Van der Heiden was ook betrokken bij een kwestie die in Enter speelde. We laten eerst de Drost Sigismund aan het woord, schrijvend aan Ridderschap en Steeden hoe het hem vergaan was in deze kwestie:

'Wanneer ik geïnformeert wierde, dat zekere Jenneken Gerritsen Broekhuys, huysvrouw van Hendrik Derksen de Wilde te Enter welke van de Roomse Religie sijnde, bij het ingaan van haar Huwelijk met haaren voorgemelden Mann, toen nog van de gereformeerde religie sijnde, op den 3. Junie 1760 met Solemneelen (plechtigen) Eede beloofd had alle de kinderen uyt dit Huwelijk spruijtende in de gereformeerde religie op te zullen trekken en te laeten onderwijzen, niet tegenstaande deese haare eedelijke belofte haare jongste kinderen successivelijk in den jaare 1767 en 1769 door den Rooms Priester had laaten doopen, hebbe ik gemeend verpligt te zijn ter zake van deese openbaare meinedigheid criminaliter tegen haar te moeten ageeren, met dat gevolg dat zij den 2. April 1770 voor den tijd van 2 Jaaren buyten de Provincie is gebannen geworden.'

De Drost vertelde dat hij vervolgens gereformeerde voogden over de kinderen had aangesteld. Hendrik de Wilde werd 14 april 1734 in Enter geboren. Hij was de zoon van Dirck de Wilde, (geboren 7 februari 1706) die gehuwd was met Wesseline Nijenhuis. Deze Dirck was op zijn beurt weer de zoon van Hendrik de Wilde die getrouwd was met Geese Joost

(Ofte Geese Mewis). Een familie van allemaal schippers. Hendrik zelf was ook schipper. Hij trouwde op 29 juni 1760 met Jenneken Gerritsen Broekhuis. Dat was niks te vroeg want vier dagen later werd de eerste dochter, Hendrika, geboren, op 3 juli 1760. Vervolgens een dochter Maria en een Geesken.

Verbanning

De moeder werd verbannen en de Drost schreef vervolgens:

'Hierop is het gebeurt, dat men d' oudste deeser jonge kinderen heimelijkerwijse uyt de Provincie vervoert en nae Vreeden in het Stift Münster, waarwaards sig de gebannen moeder begeven hadt, verbragt heeft.

Ik hebbe daarop den Roomschen Pastor Ensman, te Rijssen, gelast sorge te draegen, dat voorgemelde kinderen terug gebragt wierden ter plaatze, van waar sij vervoerd waren, bij poene dat andersints de Roomse kerk te Rijssen zoude geslooten worden.'

De Drost vertelde dat dit niet hielp en dat hij zich vervolgens tot Otto Meijer gewend had, 'welke bij de sijne voor Aarts Priester erkent word' met de zelfde boodschap en als dat niet hielp 'dat bij ontstentnisse van dien, alle de roomse kerken in Twente geslooten souden worden.'

Hij verhaalde, dat Otto Meijer hem weer verwees naar een adres in Münster, nl. 'de President und Geheime Rathe G.A. Spiegel zum Diesenberg', die een lange brief kreeg van de Drost waarin de zaak uiteen gezet werd met het verzoek alsnog de kinderen te retourneren opdat de kerken in Twente weer open konden.

De Geheimrat en President schreef pinnig terug dat men daar alleen maar te handelen had naar de wetten van hun eigen rechtsgebied en dat daar best iemand van religie mocht veranderen en zijn kinderen naar eigen believen opvoeden. Waarop de Drost een en ander doorgaf aan Ridderschap en Steeden, die ook niks konden (of wilden) uitrichten. Uit documen-

ten in Vreeden blijkt, dat De Wilde zich bij zijn vrouw en kinderen heeft gevoegd, met achterlating van zijn bezittingen. Hij stierf er op 23 oktober 1806, 70 jaar oud, omschreven als 'Berkelschiffer'. Zijn vrouw overleed op 11 augustus 1804, eveneens in Vreeden. Daar werd ook een Theodorus geboren, die op 2 januari 1766 in Zwilbrock werd gedoopt. De doopgetuigen waren Joanna de Wilde en Joanna Broehuys. De al vermelde dochter Maria trouwde met ene Joan Henricus Haring, die ook al Berkelschiffer was. Geesken werd 'Geistliche Jungfrau', in 1841 overleden. Deze affaire speelde zich af in 1771, vlak voor de Franse Revolutie uitbrak.

Op weg naar een democratie

In die tijd waren de patriotten zich al volop aan het roeren. Doorgaans wordt over deze 'Keezen' nogal smalend gesproken. Waarbij helaas altijd weer bedacht moet worden dat onze geschiedenis een Randstad-historie lijkt te zijn. En een patriot in de grote steden was niet bepaald dezelfde als die in deze regio, waar men zuchtte onder de Drostendiensten en het absolute gebrek aan vrijheid om het eigen geloof te belijden. Zeker is, dat de katholieken het verstandig vonden om zich gedeisd te houden omdat de geschiedenis had geleerd dat elke openbare aktie leidde tot al dan niet financiële afstraffingen.

Er brak een andere tijd aan. Natuurlijk niet van de ene op de andere dag. Langzaam was het volk rijp gemaakt voor een andere bestuurlijke structuur.

Er woeien nieuwe gedachten over uit Frankrijk. Daar was het drukken en publiceren van revolutionaire ideeën verboden. In het vrije Holland mocht dat wel, en zo waren de mensen hier nog eerder op de hoogte van de 'verlichte' ideeën dan het Franse volk zelf. Het stadhoudelijk bestuur was erg zwak te noemen, vooral dat van stadhouder Willem IV, en nog meer dat van Willem V.

De patriotten (degenen, die de ideeën van de Franse revolutionairen verwezenlijkt wilden zien) werden steeds overmoediger. In de Staten van Overijssel

roerde zich de al eerder genoemde Derk Joan van der Cappellen tot den Pol. Hij werd eerst 'kaltgestelt'.

Op zoek naar erkenning

Tot dan toe hadden de rooms-katholieken in Twente -hoewel talrijk aanwezig- geen voet aan de grond kunnen krijgen als het om officiële erkenning ging. Men was dat schuilkerkengedoe zat. Het volk proefde ook hier dat het bestuurlijk gezag -met name dat van de Drost- vermolmd was, maar de protestanten hadden het nu eenmaal voor het zeggen en ze zorgden er wel voor de touwtjes in handen te houden. Al was het alleen maar uit eigenbelang of uit vrees voor een hernieuwde overheersing.

De eerste pogingen om wat meer gedaan te krijgen

-in Enter dus- werden al in het werk gesteld vóór de Franse revolutie, voor het magische jaartal 1789.

Tot dan toe waren de Enternaren aangewezen op een van de twee schuilkerken, op 't Leyerweert en in Rijssen zelf. In 1758 werden er samen 580 communicanten geteld.

De ene zondag werd er in Rijssen gekerkt, de andere op 't Leyerweert. Die van Rijssen wilden liever binnen de stadswallen blijven. Als motief had men dat de ruimte op 't Leyerweert te krap was, terwijl de eigenaar (richter Cramer uit Delden) niets voelde voor verbouwing, en als men alles concentreerde op Rijssen, zou dat de nering ten goede komen. (Het was heel gewoon om na kerktijd op zondag de nodige zaken af te handelen, niet alleen de kerkspraak (locale omroep van die dagen) maar ook de aanschaf van levensmiddelen, enz. Dat gold zowel voor protestanten als katholieken). Dat Rijssense

Foto gemaakt ter gelegenheid van de huldiging van Pater Gerard Schuttenbelt. Naast hem zit pastoor J.M. Heimerikx (met hoed), tegenover het echtpaar Jan en Zina Schuttenbelt. (foto van familie H.J. Geels, collectie Altena).

verzoek was van 1774 en werd ingewilligd.

De Entersen richtten een verzoek tot de instanties om een eigen schuilkerk te mogen bouwen. Ze telde ongeveer 100 gezinnen. Ze kwamen prompt weer met de aloude argumenten: (maart 1786):

'dat sy sedert de Reformatie altoos en onafgebroken het geluk hadden gehad van onderscheyden plaatsen in hun dorp in boerenhuysen hunnen godsdienst te mogen verrichten en dat denselven altoos is waargenomen door den tijdelijken pastoor van Rijssen; dat sy voor elf jaren het ongeluk hebben gehad, dat buiten hun voorkennisse mogelijk alleen op instantie van die van Rijssen, die daarbij wegens de noodzakelijkheid moettende gedaan worden verteringen, seer geïnteresseerd syn, is goedgevonden dat den Roomsche Priester van Rijssen de ordinair kerkdienst alleen binnen Ryssen zoude verrichten.'

Argumenten

Ook wezen ze weer op de afstand, die 1 à 1½ uur gaans was, (bij hoog water 2 uur) dat hun hulpbehoevenden er op wagens of karren heen vervoerd moesten worden, terwijl zij moesten bijdragen in het onderhoud van de Rijssense priester. Ze achtten zichzelf bekwaam om een kerk te bouwen en een pastoor te onderhouden, en wilden daartoe ook graag een eigen priester. De ondertekenaars waren A. Borgerink en Fr. J. Lokamp.

Op 6 april 1786 kwam het antwoord: men moest maar eens overleggen met de priester te Rijssen. Ze kwamen niet tot overeenstemming, want de Rijssenen schreven naar Zwolle, dat het financieel niet haalbaar zou zijn om Rijssen en Enter elk afzonderlijk te laten kerken. Bovendien zou Wierden ook binnen de kortste keren op de stoep staan en dan was het gedaan met de 'statia' van de Rijssense pastoor. Of Ridderschap en Steeden alstublieft niet mee wilde werken. Het welk overigens in strijd is met de opmerking van Geerdink, dat pastoor Theodorus Ensman (1761-1824) gaarne meewerkte aan het stichten van een zelfstandige parochie in Enter.

Rijssen kreeg zijn zin. Op 8 December 1786 besloot

Ridderschap en Steeden om 't Rapport van de Commissie tot de Kerkelijke Zaken te volgen en provisioneel (voorlopig) te difficulteeren (bemoeilijken) in de inwilliging van het verzoek der Roomschen te Enter om aldaar een afzonderlijk kerkhuis op te richten.' De Entersen moesten dus dwarsgezeten worden in hun gezeur om een eigen kerk. Vermoedelijk onder de druk van de nieuwe tijd werd een jaar later al anders beslist. Wat heet: een kwartaal later was Ridderschap en Steeden ineens om:

'1787, 12 April, geagreëerd (aangenaam toegestemd) het Request der Roomschen te Enter om een kerkhuis op een convenabele (aangename) plaats in het dorp te mogen zetten. Vide de Resolutie van 8 Juny 1787.'

Schuurkerk

En zo begint de geschiedenis van de Rooms Katholieke kerk II in Enter dus in 1787.

Men kon een eigen kerk bouwen, een houten schuurkerk weliswaar, met een dak van stroo (de onderkant van het dak mocht maximaal 3 pannen hoog zijn).

Waar moest die kerk staan? Men wist uit overlevering dat de oude kapel had gestaan op de plek waar inmiddels de protestantse kerk van 1709 terecht was gekomen. Daar, op die centrale plaats, althans zo dicht mogelijk in de buurt ervan, moest de schuurkerk geplaatst worden, zoals dat ook het geval was in Rijssen met de Dionysiuskerk bij de Schildkerk. Een akte van transport betreffende een stuk land van 31 maart 1802 maakt melding van die plek, als gesproken wordt over 'ongeveer een Schepel Lands, geleegen bij de Roomsche kerk te Enter.'

Op de derde zondag na Vasten werd de schuurkerk geopend. De bediening werd voorlopig waargenomen door priesters van elders. De Rooms Katholieken waren er eensdeels op vooruit gegaan. Ze konden zich voortaan de moeizame gang naar 't Leyerweert of naar Rijssen besparen. Ze kwamen wel op waardere lasten, het kerkgebouw moest uiteraard betaald worden, de priesterlijke bediening natuurlijk

ook, en dan was daar nog de evenredige bijdrage aan de protestantse kerk.

Ze hadden al telkens voorzichtig geprobeerd onder allerlei lasten uit te komen. De predikant kreeg jaarlijks zijn portie turf, op toerbeurt door markegenoten te leveren. In 1755 had hij al bij de Drost geklaagd dat de turf:

'niet naar behoren wort geleverd. Is goetgevonden en verstaan, dat de turf alle Jaar door de ingezetenen zal worden geleverd voor Martiny, (=St. Maarten, 11 november) op een boete van 1 goudgulden ten profijte voor de gezworens, dewelke de gebrekkige volgens apointment van den Heere landdrost van Twente binnen 14 dagen na martiny daarvoor zullen exzecuteren, en bezorgen dat de verschuldigde turf na behoren geleverd word hetgeene alhier zal worden gepubliceert.'

Via de Marke, die de gemeenschappelijke kas beheerde, betaalden ze ook mee aan het onderhoud van de pastorie. Talloos zijn de rekeningen in de markeboeken, steeds weer die pastorie betreffende. Voorts maakte de predikant aanspraak op een markbijdrage betreffende de Avondmaalswijn. Nog steeds was er de vrijdom van publieke lasten. Dan zat de Marke nog altijd vast aan de belofte, een deel van het tractement te betalen.

En dan waren daar nog de rookhoenders. Het zal de koster geweest zijn die huis aan huis moest proberen de zogenaamde rookhoenderbelasting te innen. Oorspronkelijk was dat evenals het miskoorn een kerkelijke belasting geweest. Op last van het provinciaal bestuur werd deze belasting sinds de Reformatie besteed aan de bevordering en uitbreiding van de protestantse religie. Die kwam de predikant ten goede en de katholieken vonden het maar onzinnig daarvoor nu nog steeds te moeten offeren. Halsstarvig probeerden de protestanten dit recht te handhaven. Hoewel de Franse revolutie later heel wat zou afschaffen, bleven de Representanten van 1795 de beschikking handhaven. Toen in 1842 Leestemaker de lijst opmaakte van wat nu precies de inkomsten van de pastorie voorstelden, maakte hij melding van die rookhoenders. Grimmig tekende hij erbij aan dat

het wel erg moeilijk was, de stuivers te innen, zeker bij de 'roomsche ingezetenen'. Vast en zeker zullen de zeer ouden van dagen toen nog doorgegeven hebben aan hun kindskinderen hoeveel er door de marke geofferd was in 1709, om kerk en weeme te bouwen. En nu kregen ze niets bij de bouw van hun eigen kerk.

In 1792 was er onenigheid over de aanleg van een bleekveldje voor Ds. Schimmel. Er werd op voorstel van enkele ingezetenen een prieel in de tuin gebouwd. Dat vonden anderen dan toch te gortig. Zij protesteerden hierover bij de marke. En kregen nul op 't request. Wel werden voortaan de Markeberichten ook 'gepubliceerd in de Roomse kerk.'

Andere mentaliteit

Toch waren de tijden veranderd. De mensen waren mondiger geworden, zelfs in het feodale Overijssel. En toen kwam de Franse Revolutie, in Frankrijk zelf in 1789, in Nederland in 1795.

De Fransen brachten de vrijheid, gelijkheid en broederschap. Vooral die gelijkheid baarde de protestanten in Enter zorgen want het was de vraag in hoeverre ze nu hun positie konden handhaven.

In Zwolle verlieten de Edelen de Statenvergadering in 1795. In het gericht Kedingen bleef men niet achter. Op 17 Juny 1795 werd in Rijssen een proclamatie voorgelezen onder het bekende motto 'Vrijheid, gelijkheid en broederschap.' Er waren een aantal personen die het voorlopig bestuur vormden. Zij noemden zich naar andermans voorbeeld de 'Provisionele Representanten van 't volk van Rijssen.'

Zij stelden een concept samen in nogal ronkende bewoordingen. Manspersoonen, burgers en 25 Jaaren oud zijnde, mochten deelnemen aan de verkiezingen. Ze moesten ook 't Stadhouderschap voor wettig afgeschaffd houden. Hun eed:

'Ik beloove en Zweere, dat ik den post, mij heden door de vergaderde Burgerij deeser Stad opgedragen, met alle getrouwheid zal bekleeden en daarvan niet afstaan dan ten tijde, wanneer ik wettiglijk door de burgerij zal ontslagen zijn. Dat ik, gedurende

den tijd mijner bediening, zal toezien, dat geen inbreuk geschiede, op hetgeen heden door de Burgerij is vastgesteld, en dat ik na alle mijne vermogens, vrijheid en gelijkheid, benevens de overige regten van den mensch, en de belangens deeser Burgerij zal voorstaan en tragten te bevorderen.'

Dat was in maart 1795. En wie maakte deel uit van dit voorlopige bestuur? Ds. Schimmel uit Enter. Van de Rijssense predikant Ds. Cramer is bekend dat hij geestdriftig met zijn dienstmeid om de vrijheidsboom danste. De predikanten verwachtten het aardse heil blijkbaar meer van de Fransen dan van de Drost en andere edelen.

Geerdink schreef:

'Op den 5 Augustus 1796 werd na hevige woordenwisseling de vrijheid van godsdienst voor wet verklaard, alle plakaten tegen de katholieken vernietigd en de katholieken toegankelijk verklaard tot alle staatsambten. Hiermede werd de slavenketen verbroken, die in Twenthe van 1633 tot 1795 bovenmate de katholieken gekneld had. Hierin ziet men de hand Gods wat in Frankrijk een vloek voor de godsdienst was, werd in ons land een zegen.'

De Franse Revolutie bracht in Enter wel vrijheid en gelijkheid, maar vooralsnog geen broederschap. Er was meteen al een conflict tussen katholieken en protestanten.

Op 24 februari 1795 was er een instructie uit Zwolle gekomen, waarin werd vermeld dat men een nieuw bestuur moest kiezen. (zoals ook in Rijssen het geval was geweest).

Conflict

'Op 4 maart 1795 zijn alle ingezetenen van het Dorp en Boerschap Enter alhier opgeroepen, om eene Municipaliteit te kiezen en aan te stellen. Wanneer nadat de Publicatien daartoe dienende, aan het volk waaren gecommuniceerd en voorgelesen, tusschen die van de Gereformeerde en Roomsche gezinde gemeenten een Dispuut is ontstaan, over de manier

van aanstelling in de stemgerechtigheid.'

De ene groep (de protestanten) naar eigen telling 'over de twee hondert leden sterk' meende dat de verkiezing moest 'geschieden na de stemmen hoofd voor hoofd,' en de laatsten (volgens de katholieken 'slechts negentig leden uitmakende') wilden: 'uit den hunnen de halve regering of municipaliteit aanstellen waarop na wederzijdsche debatten aan beide partijen is voorgedragen, elk uit den hunnen eene commissie te zullen benoemen, die zig gezamenlijk om alle geschillen voor te komen ter Tafel van de prov. volksrepresentanten deeser Provincie zouden adresseeren om interpretatie te vragen of de aanstelling moet geschieden na de stemmen hoofd voor hoofd, dan of men uit aanmerking der gelijkheid uit elken gezindheid even veel personen om de provisionele regeering of municipaliteit dezer plaats uit te maken.'

De 'roomsch gezinden' accepteerden en vergaderden afzonderlijk om een commissie uit haar midden te zoeken. De gereformeerden wilden echter niet bestuurloos blijven zolang er nog geen uitsluitel uit Zwolle gekomen was. Ze stelden voor een voorlopig bestuur samen te stellen waarvan er 2 katholiek waren en 4 protestant. De katholieken, die niets te verliezen hadden sloegen dat af.

'Toen hebben de gereformeerden uit hun midden provisionelen aangesteld: Arent Esendam, Jan de Wilde, Lucas Lubbers en Gerrit Helmig, nog 2 plaatsen open latend, terwijl deze 4 de opdracht kregen om alles te doen wat nut en dienst had. Henrik Grevink is als secretaris aangesteld. Toen is Joseph Lokamp binnengekomen om namens de Roomsgezinden te protesteeren tegen dese handeling en deelde meede een afschrift te willen hebben. Is getekend: Lucas Schuitemaker, Willem Esink, Engbert Evers, Lambart Exsoo. Hendrik Grevink secretaris.'

Foto van de R.K. Waterstaatskerk. Boven de ingang is het raadselachtige steentje met het opschrift '1700'. (foto van fam. H.J. Geels)

Katholieke visie

Het is wel aardig om de katholieke visie onverkort weer te geven. Die werd op 8 maart 1795 vastgelegd in een brief aan de Provisionele Representanten van het vrije volk van Deventer:

Sand in de ogen

'Dat er een Municipaliteit door een willekeurig gezag is gekozen waarin onse voorn(oemde) Gemeente niet na Vrijheid Gelijkheid en Broederschap gehandhaaft word;

't welk bij nader onderzoek van uwlieden zonder iemand dier leden in zijn Persoon te taxeeren wel zal kunnen blijken, waaruit de Leden dier municipaliteit bestaat, zodat wij de eene Dwingeland pas waren

ontkomen, of de andere onderdrukking moeten wij weder ondergaan, het getal der welmeenende en Menschlievende Gerefomeerden is heel klein, zo dat die door ons Roomsche gezinde ver overtroffen word. Alle Placcaten worden ons tot hier toe onttrokken terwijl wij ons Godsdienstige oeffening alhier ter plaatse konnen waarnemen, zo komen weinig in de omliggende plaatsen en blijven dus onwetend van al het nut en voordeel dat door onse vrijheid bewerkt word, dus niet weten waarna ons te gedragen.

De vrijheid bestaat niet alleen in het oeffenen van een vrije Godsdienst zonder aanzien, die hebben alle dispoten in alle tijden wel willen tolereren, om het gemeen sand in de ogen te werpen, doch 't hant is het geheel anders nu de rechten van den mensch moeten erkend worden, kan en mag dit niet verweigerd

worden en wel mede tot nut van de Maatschappij te werken. Zo rasch de Keur moeste geschieden, wierd door die Aristocraten geroepen, en gezegt, van wel te zorgen, dat de Paapsche de halve Regering niet moeten verkrijgen. Hoe hard en smadelijk dit is geschreeven in een tijd als deze wij nu beleven, laten wij gaarn aan het verlichtend oordeel van Uw Edel Mogenden over. Waar op debatten zijnde ontstaan, en wordende beslist om een commissie te benoemen, zodat wij genoeg in hebben genomen, en haar ter hand gesteld en evenwel voortvarende, zonder ons verder daarin te kennen met aanstelling van Representaten waarin zij maar één waar Patriot hebben gesteld, tot blijkens van alle vreesachtigheid dagelijks alle insolente woorden te gebruiken: de Fransche hebben de kop gestoten, en den Engelschman komt weer, alsmede het dragen van Orange en alzoo dat alle daaden zijn, die geenzints overeenkomende met de Principes van vrijheid en gelijkheid nog veel minder met de regten van den mensch, zo vertrouwen en verwagten wij van uw lieden, dat gij ons in die zelfde rechten en Privilegien eren als alle andere Burgeren dezer Provintie, krachtdadig zult willen maintieneren, T welk doende, Frans Joseph Loo-kamp.'

Hoe het antwoord vanuit Zwolle luidde is niet bekend. Wel is er een lijst van 'Besturen en Amtenaren van 1798' waarin de volgende personen vermeld worden:

Municipalen: Lucas Lubbers, Arent Ezendam, Gerrit Helmig, Jan de Wilde, Willem Hommers, Jan de Wilde Gz. Secretaris: H. Grevink. Markenrigter (provisioneel=waarnemend): W. Hulsken. Ontvanger der personele middelen: de Weduwe Hagedoorn. Bode: Jan Hendrik Peters, Nagt-Waker: Derk Borgers. Predikant: G.W. Immink. Kerkmeester: Jannes de Wilde. Koster en Schoolmeester: H. Grevink. Ouderling: Gerrit Velten, Willem Hommers, Jan Ezendam; Diakenen: A. Ezendam, Lammert Exo, Gerrit Langenhof, Jannes de Wilde. Bedienaar der Roomsche Gemeente: Blom, woonachtig in Rijssen. Kerkmeester: Hendrik Wansink.

Uit de namen valt af te leiden dat de rooms katholieken nog niets in te brengen hadden. Vooral de korte omschrijving 'Blom' als Bedienaar der R.K. gemeente, kortweg, zonder voorletters of titulatuur, geeft te denken. Deze Blom komt bij de opsommingen van Geerdink niet voor als geestelijke in die tijd of die plaats. Theodorus Ensmen was toen de pastoor van Rijssen. Waarschijnlijk is het toch een kapelaan geweest. Hendrik Wansink (kerkmeester) werd ook in andere boeken genoemd. Hij ontving van de diaconie van de protestantse gemeente eenderde deel van het 'oortjesgeld'. Waaruit men kan concluderen dat men de katholieken voor ongeveer 30% meetelde. Ook is bekend, dat in 1816 door Hendrik Braamhaar, smid, opgegeven werd dat er 398 communicanten waren en 202 kinderen, totaal dus 600 zielen, in Enter en Enterbroek.

Wie betaalt?

Een tweede kwestie was die van de financiële bijdrage. De katholieken wilden de zaken nu eindelijk wel eens duidelijk gesteld zien. Hoeveel moesten ze bijdragen? Was de gang van zaken tot dan toe billijk geweest? Daar ging weer een brief:

1 maart 1797: Aan de Burgers van Overijssel.

'Burgers!'

'Een menigte van Ingezetenen der Marke Enter, Gerichts Kedingen, menen aanmerkelijk bezwaard te worden door de manier van administreren harer penningen en sedert langen tijd gezegt hebben daarin redres te bekomen; hetgeen echter altoos vrugteloos geweest is: en dat zij derhalven in de noodzakelijkheid gesteld zijn, om zulks bij UE. te zoeken. - Niets anders bedoelende, Burgers, dan dat men hun naar recht en billijkheid behandeled, zijn zij in een gerust vertrouwen, dat zij bij Uw Edelen gunstighlijk gehoord zullen vinden.

Zij nemen derhalven de vrijheid voor te dragen dat zij Remonstranten vermeenten, dat alle Uitgaven, besteed tot onderhoud der kerk en Pastorij van de gereformeerde Gemeente, in genen dele door hun behoren gedragen, noch uit den personen ontvang

R.K. Muziekvereniging St. Caecilia Enter

Opgericht op 16 juli 1937 door G. Roetgerink, J. Kamphuis en H.J. Geels.

Eerste foto gemaakt in zomer 1939 door fotograaf Smit Almelo (foto van fam. H.J. Geels).

1 ste rij zittend van links naar rechts

- 1. Jan ter Morsche (Jantje van Streefhinne)*
- 2. Marinus Braamhaar (Meriens van de boer)*
- 3. Marinus Homan (Meriens van Homansatsie)*
- 4. Herman Lammertink (Herman van Spekmans)*
- 5. Marinus Lammertink (Meriens van Boolscher)*
- 6. Herman Lammertink (Hermenke van Paandersdieks)*
- 7. Frans Pouwel (Frans van Hendrik van Pouwel-staand)*

2e rij staand van links naar rechts

- 1. Jo Otten (Jo van Langerdedieks)*
- 2. G. Roetgerink (penningmeester Boon'ngerre)*
- 3. H. Pluimers (fabriekshinne, bestuurslid)*
- 4. G. Essink (Kampmansgerre)*
- 5. Kapelaan G. Klaasen*
- 6. G. van Bloem (Bloemsgerre)*
- 7. H.J. Geels (voorzitter, Geelnhendrik)*
- 8. G.J. Rutenfrans (secretaris, Stoffgerre)*
- 9. W. ten Berge (Willem van Toetn-bakkersjaan)*
- 10. J.G. Brok (bestuurslid, Jehans van Brokswillem)*
- 11. H. van Bloem (Bloemshendrik)*
- 12. B. Lammertink (Bennad van Spekmans)*

behoren betaald te worden.'

Ze deelden mee hoe men over hun geld had durven beschikken, 'ene zeer aanmerkelijke Som, besteed tot het bouwen van een zomerhuisjen voor den gereformeerden Predikant, waar in de Remonstranten nooit gekend zijn' en waar toen ook nooit toestemming voor gevraagd was. Men had het tot het uiterste gedreven. Vervolgens werd breedvoerig beschreven, hoe men de predikant een 'kagchel' had geschonken en elk jaar een bedrag uit de markenkas aan de predikant betaald had. Dat was voorheen niet zo maar door de huidige dominee aangevraagd. Het tractement was met f 100 verhoogd. Men wees opnieuw op brood en wijn, 'bij de oeffening van der gereformeerden Godsdienst gebruikt' terwijl men van mening was dat 'den Predikant, het vermaak hebbende van dien te drinken, er waarlijk niet kan tegen hebben om er den impost zelve van te betalen.'

Voorts vond men, dat de omslag onbillijk geheven werd. Ze hadden uit de Registers van 1791 en 1792 vernomen, dat ieder jaar bijna f 2.700,- was betaald, terwijl aan 't land niet meer betaald werd dan jaarlijks f 1810,- dus moest er onbehoorlijk met het (hun) geld omgesprongen zijn. 'De ontvanger Hagedoorn weigert om genoegzame borgen voor zijnen ontvangst te stellen' en daarom verzocht men 'alle uitgaven voor de gereformeerde kerk, pastorie en godsdienst (behalve klokken en toren) alsmede Brood en Wijn en het zomerhuisje niet ten laste te laten van alle ingezetenen maar alleen voor hen die er metterdaad belang bij hebben. G. Pennink.'

Op 17 maart 1798 kwam het antwoord uit Zwolle. Men moest de zaken uit het verleden nu maar laten zoals ze waren geweest maar in 't vervolg moest rekening gehouden worden met de opgesomde verlangens. Enter moest zelf overigens orde op zaken stellen, zolang de provincie maar het juiste haar toekomende bedrag kreeg.

Dat bracht de protestanten in zoverre in moeilijkheden dat men nu het complete tractement van de predikant zelf moest ophoesten. Dat was overigens in alle plaatsen zo en dat had tot gevolg dat veel predikanten nu maar moesten zien rond te komen van

zo'n luttel bedrag dat het gezin soms in diepe armoede gedompeld werd. Later werd dat weer ongedaan gemaakt. In 1800 kreeg de predikant Immink (die hier inmiddels 3 jaar gestaan had,) alsnog drie maal f 165,-, voorheen door de Marke betaald, nu door de Provincie uitgekeerd.

Ook ten aanzien van de (gemeenschappelijke) schoolmeester waren er moeilijkheden. Wie moest nu het bedrag betalen dat hij van de Marke kreeg uit de kas van de verpondingen? De schoolmeester had aan het Departementaal Bestuur gevraagd of die deze 50 gulden wilde uitkeren maar die had de stukken weer doorgespeeld naar de Marke. En Grevink toonde aan dat al in 1667 een contract was getekend waarin de Marke f 50,- per jaar toegezegd had. De Markevergadering kwam er niet uit. De katholieken beleven onwillig te betalen. Ook het feit dat de schoolmeester de klokken luidde voor de hele gemeenschap deed daar niets van af.

In het Markeboek komt dan een opmerking die ons zicht geeft op de kapitaalkracht van de katholieken. (de protestanten bleken bijvoorbeeld in 1823 ook al zo arm als kerkratten): 'de Roomsche gemeente, welke meest alle onvermogenende en buiten staat zijn hier toe iets te kunnen contribueeren.'

Een andere vraag: Waren gemengde huwelijken nu geoorloofd? Men durfde niet onmiddellijk en zelfstandig de konsekwenties te trekken uit de nieuwe wetten. Voorzichtigheidshalve werd daarom over allerlei zaken eerst advies gevraagd, meestal aan de Provisionele Representanten des Volks in Zwolle. Ook over de gemengde huwelijken waar in het verleden zo streng tegen was opgetreden. Op 18 april 1795 namens J. ter Stege, die 'met een Roomsche meisje wenschte te trouwen.' Ondertekend met 'Heil en Broederschap,' geschreven door de predikant C. Schimmel van Enter. Hendrik ter Morsche en Gerhardus Reurkink vroegen eveneens advies.

Verdeling

Een andere kwestie werd gevormd door de verde-

Huldiging van de Neomist Jans Bolscher, priesterzoon uit de parochie Enter. Van links naar rechts: Jans Bolscher senior met zijn vrouw Maria Oonk, Pater Oonk, oom van de Neomist, Jans Bolscher, pastoor Heimerikx (foto: fam. H.J. Geels).

ling van de kerkelijke goederen. Overal was men bezig de kerkelijke bezittingen te herverkavelen. Op de 2e van Wijnmaand 1809 (in opdracht van de Fransen kregen de maanden andere namen) hadden de katholieken de regering om een bijdrage verzocht ten einde de (schuil)kerk te kunnen vergroten, maar dat was voorlopig afgewezen omdat men niet vooruit wilde lopen op andere beslissingen.

In andere plaatsen hadden de katholieken de protestantse bezittingen in handen gekregen. Zo werd in Haaksbergen in maart 1809 de Pancratiuskerk op bevel van koning Lodewijk Napoleon teruggegeven aan de katholieken en in Oldenzaal was de Plechelmus-basiliek afgestaan door de Protestanten.

In Enter wilde men ook wel een poging ondernemen

en ze schreven een brief 'omtrent eene te makene schikkinge over de karspels Kerk en Wheme en Pastorij Goederen, den 25sten Hooymaand 1809.'

Ze pretendeerden daarin dat de protestantse kerk voorheen een katholieke kapel was geweest.

De Richter van Kedingen berichtte 25 Hooimaand 1809 aan den heer Drost van het 1e kwartier van Overijssel:

'dat hij zich heeft geïnformeerd en het volgende bevonden: 'Dat de kerk geene de minste goederen bezit maar zeders 1797 alleen door de hervormde gemeente is onderhouden geworden, dat 't wel waar is dat in voorige tijden de reparatie daarvan door een tijdelijken MarkenRichter en Goedsheeren is gedirigeert en denkelijk de kosten uit de Markengronden

zijn gevonden, welke ook meest aan d'Gereformeerde Eygenaren behoren als zijnde er 28 gewaarde Eygenaeren en waarvan de Roomsgezinden er slegts vijf van uitmaken. Dat het ten eenemale onwaar is dat deze kerk en wheeme van Rooms-Catholijke voorouderen afkomstig zijn; dat deze kerk eers in den jare 1709 met de wheeme is getimmerd en voor die tijd aldaar geen gereformeerde kerk of wheeme geweest is, en welke wheeme op den zogenaaenden Brandes schaden (hier verward de kerkter het woord 'gaerden' met 'schaden') is gezet.'

Hij meldde verder dat alles was afgebrand en er ge-collecteert was. Onder kerk en weeme berustte slechts een mudde bouwland en ongeveer drie dagwerken hooyland.

De regering besloot daarop, dat de Gereformeerde Gemeente van Enter de kerkegoederen in handen kreeg krachtens een besluit van 18 Louwmaand 1810.

IV Protestants Enter in de 19e eeuw

Het wordt tijd weer eens over te schakelen naar de ontwikkelingen in protestants Enter.

Het blijft een hachelijke onderneming te taxeren, hoeveel protestants metterdaad meelevend kerkekelijk waren. De katholieken hadden daar al op gewezen. Zij noemden in hun schrijven aan de Provisionele Representanten van Overijssel het werkelijk protestantse deel van Enter gering. In hoeverre dat de waarheid was valt niet te achterhalen. Wel werd herhaaldelijk gewezen op de armoedige toestand van deze gemeente (waarbij ook niet duidelijk is of dat de burgerlijke of kerkekelijke gemeente is).

Na de dood van Ds. Marcelli moest de gemeente een jaar lang het 'anuas gratia' (een jaar pensioen) verstreken aan de weduwe Henderine van Diepen(heim). Opvolger van Marcelli was Ds. H. van Eibergen. Die vertrok naar Oldenzaal. Toen Van Eibergen vertrok, kwam Ds. Johannes Elshoff voor hem in de plaats, in 1740. Hij zou hier in Enter overlijden in

1790.

Hij maakte in zijn leven veel mee. In zijn jeugd woedde de Spaanse Successie-oorlog, toen hij net in Enter gekomen was begon de Oostenrijkse Successieoorlog. Herhaaldelijk kreeg het dorp inkwartiering van diverse troepen. In zijn tijd speelde ook de kwestie Hagemans, die de gemoederen nogal in rep en roer had gebracht. Hij moest vrede zien te houden met een duidelijk verdeelde dorpsgemeenschap terwijl van hogerhand aangedrongen werd op strikte naleving van de regels, speciaal met betrekking tot het rooms-katholicisme, dus juist op het handhaven van de deling.

Ook Ds. Elshoff moest voortdurend zaniken over zijn tractement, althans over dat deel, dat door Ridder-schap en Steeden betaald werd via de Landrentmeester. Bijvoorbeeld in 1767:

'Requeste van J. Elshof is deselve met syn tractement gebragt op het Comptoir van de Rentmeester van Sipculo en Albergen ingaande met martiny 1766, f 100,-.'

Dat was weliswaar altijd al zo geweest, maar men diende elk jaar opnieuw de provincie achter de voden te zitten om het geld binnen te krijgen, net als Marcelli al overkomen was. Pas in 1782 werd gelast, de subsidie jaarlijks te betalen. Zijn dochter werd getroffen door een beroerte en juist ook over haar maakte de predikant zich zorgen. Sociale voorzieningen waren er nauwelijks, het pensioen ook zo gering, dat de dominees doorgaans bleven preken tot de dood erop volgde. Dat gold ook voor Elshoff. Daarom richtte hij een smeekbede tot de Classis om na zijn dood toch te blijven zorgen voor dat gehandicapte kind.

Levensende

De laatste jaren van zijn leven waren niet de gemakkelijkste, getuige de visitatie-rapporten. De koster van elke protestantse gemeente moest nauwgezet aan Ridderschap en Steeden rapporteren, waarom er wanneer kerkdiensten wel en niet gehouden wa-

ren. De predikant diende dan de oorzaak op te geven. In 1779 preekte Ds. Elshoff op een aantal zondagen niet twee, maar eenmaal: 'excuus: wegens ene hier veel heerschende hoest die mij ook bij aanhoudentheit verhinderde zondags te prediken'. In 1780 klaagde hij, 'door het verouderd worden gefati-geert' (=vermoeid) te zijn.

'Dat ook de mensch zynen tyd niet weet

Meestal werd in de 'Boekzael der geleerde werelt' een stukje gewijd aan een overleden predikant. Over Ds. Elshoff werd geschreven:

'Enter. Alhier is in den uchtendstond van den 10 octob. 1790 zagt en zalig in den Heere ontslapen onze oude geliefde Leeraar Johannes Elshoff, die den ouderdom van ruim 82 Jaaren bereikt, en ons 50 Jaaren getrouw gediend had.

Waarop de Wel. Eerw. Heer J.H. Cramer, pred. te Ryssen, den 24 dezer in eene plechtige Lykrede, over de woorden Pred. IX:12: 'Dat ook de mensch zynen tyd niet weet gelyk de visschen, die gevangen worden, met het booze net, en gelyk de vogelkens, die gevangen worden met den strikke, gelyk die, alzo worden de kinderen der menschen verstrikt ter bozer tyd, wanneer dezelve haastelyk over haar valt, zynes zaligen afstervens heeft gedagt en de gemeente aangespoort tot eene getrouwe voorbereiding tegen den onvoorzienden dag des doods.'

Vervolgens kwam hier Ds. Schimmel uit Holten, in december 1791. Na diens vertrek naar Goor kwam Ds. Gerhardus Wilhelmus Immink uit 'Haxbergen'. Dat was op 18 juli 1797. Diverse Imminks hebben een vooraanstaande rol gespeeld in Enter, Wierden en Rijssen. Na deze Immink zou een tweede predi-

Foto uit 'Van Eigen Erf', van 3 februari 1928. Een kijkje op de N.H. Kerk. Links de smederij van Rutenfrans (Stoffer), verder links de vroegere coöperatie. Naast de kerk de boerderij van Weijssink (Bosdame). (collectie Altena).

kant van diezelfde naam in Enter komen. In diezelfde tijd was er een arts Immink, wiens zoon later ook in Rijssen praktijk hield. Een dochter van een van de predikanten zou huwen met een zekere Ten Brugcgate. Zij verkocht haar huis en landerijen aan het R.K. kerkbestuur.

De eerste Immink kwam hier midden in de Franse troebelen terecht. Met alle gevolgen voor zijn tractement vandien. Het kostte hem en de kerkeraad heel wat hoofdbreken om het tractement binnen te krijgen.

Hervormd Kerkgenootschap

De Nederduitsch Gereformeerde Kerk (zoals de protestantse kerk had geheten sedert de Dortsche Synode van 1618) werd in 1795 omgedoopt tot hervormd Kerkgenootschap. Op 5 augustus 1796 werd na veel gekrakeel bij wet geregeld dat er gelijkheid van kerkgenootschappen was. In 1798 was het definitief uit met de bevoorrechtiging van de protestanten, 'elk kerkgenootschap zorgt voor onderhoud van Zijnen Eeredienst, deszelfs bedienaren en gestichten'. Wel werden de tractementen nog drie jaar uitgekeerd bij wijze van 'pensioen uit 's Lands Kas'. Dat was echter maar *f* 165 per jaar. In 1801 werd via een Staatswet bepaald dat kerkleden verplicht waren aan hun kerk bij te dragen, maar diverse bronnen melden, dat het voor predikanten een slechte tijd was waarin velen bittere armoede leden en maar moesten zien rond te komen.

Pas in 1814, inmiddels bevrijd van het Franse juk, werd door Koning Willem I bepaald dat achterstallige tractementen alsnog werden uitgekeerd.

Na hier drie jaar gestaan te hebben vertrok Ds. Immink naar Gorsel. De Franse tijd had naast de vele nadelen, toch ook voordelen. De kerkeraad van Enter mocht nu zelf beroepen wie men wilde, zonder daarover overleg te hoeven plegen met de Classis of de Provinciale Overheid. Men beriep Ds. Menco Arends van Nienhuis. Nu werd niet meer alleen door de kerkeraad beroepen, maar ook door de 'leden'. Op 11 januari 1801 kwam de predikant. Hij vertrok

op 26 oktober 1806 naar Nieuwleusen. In de al eerder aangehaalde 'Boekzaal der Geleerde werelt' stond het gebruikelijke cliché: 'niet zonder wederzijdsche aandoeningen vertrok hij'.

Conflict

Men beriep hier Gerhardus Hendrik Immink. Hij werd op 14 juni 1807 bevestigd. Deze predikant had de nodige bezittingen. Hij bezat samen met ene Arnoldus Braamhaar Erve Leutink in Lonneker, het erve Hulsbeke in de gemeente Losser, het buitengoed Barvoorde ('waarvan het Heerenhuis is afgebroken') in de buurtschap Rectum. Het geheel werd op *f* 24.000,- getaxeerd, geen kleinigheid in die dagen. Maar dat nam niet weg dat hij toch wel graag tot op de laatste cent zo ongeveer geld en goed binnenhaalde, waarop hij meende recht te hebben. Zo kwam het in 1834 tot een fel conflict tussen predikant en kerkbestuur. De predikant had tot aan 1819 (volgens de aloude traditie) een anker wijn ontvangen, die voor het Heilig Avondmaal gebruikt werd. Wat overbleef (het grootste deel, dus) mocht hij thuis nuttigen. Daar was al heibel over geweest voor zijn komst, o.a. met Ds. Elshoff. In 1819 was dit recht tegen de zin van Immink in zoverre gewijzigd, dat hij slechts die wijn gratis kreeg, die voor het Avondmaal gebruikt werd. Punt uit. Al van 1819 af tot 1836 was er gemier over het welles of nietes, en in 1836 schreven de kerkvoogden en notabelen een verontwaardigde brief aan het Provinciaal College van Toezicht, waarin zij meldden, dat Ds. Immink, 'van den Predikstoel, bij gelegenheid der Godsdienstoefening een schriftelijk stuk vol van beledigingen en lasteringen tegen de Kerkvoogden en Notabelen aan de gemeente bekend had gemaakt, hetwelk reeds dikwijls en vooral op den eersten dag van het jaar bij monde was geschiedt'. En nu was hij op nieuwjaarsdag als volgt uitgebarsten:

'Het maken van nieuwjaar-komplimenten, hebben mij, helaas! kerkvoogden en notabelen met hunnen aanhang weten te beletten, door hunne canaillerende, onregtvaardige, schelmachtige en buffelachtige

behandeling, waarom ik er geen woord meer over zal verspillen.'

Later moest de predikant volledig bakzeil halen, daartoe geprest door provincie en classis.

Dit feit melden we nogal uitvoerig, omdat het wat licht werpt op het klimaat, dat toen in de kerk heerste. Er was sprake van een erg armoedige (kerkelijke) gemeente, die best op de hoogte geweest zal zijn van de financiële welstand van de predikant, die niettemin zo op de penning was. Hoe armoedig de kerk er voorstond blijkt uit een brief van 1823.

De schout van Wierden, W.H. Jalink, schreef naar het Provinciaal Kollege van Toezigt op de kerkelijke administratie der Hervormden in Overijssel.

Daar was namelijk van den Heer Staatsraad Directeur Generaal voor de zaken van de Hervormde Kerk uit Den Haag op 17 februari 1823 een mededeling binnengekomen, dat Enter een request aan de Koning had gericht, met bijlagen,

'streckende ter bekoming ener subsidie van f 17046,- tot opbouw van hunne vervallen kerk en Pastorie, en een nader rekest van Kerkvoogden van gezegde gemeente, waarbij het voormelde verzoek wordt herhaald'.

Namens zijne Majesteit en via het Provinciaal Kollege werd de Schout van Wierden dus om opheldering gevraagd. Of ze daar in Enter soms helemaal gek geworden waren om zo'n enorm bedrag te vragen. De Schout schreef daarop:

'Dat het waar is, dat de Hervormde Gemeente van Enter, uit hoofde van den bouwvalligen Staat harer Kerk zedert de maand December 1821, de openbare Godsdienstoeffening moet verrichten, in een boerenhuis, het welk daartoe zeer ongeschikt is, en misschien nauwelijks de helft dier Gemeente kan bevatten. Dat den Kerkenraad en voormalige Kerkelijke Commissie mij van dien bouwvalligen Staat in December 1821 kennis gegeven hebbende, ik, na ingenomen advies van deskundigen, hun heb aangeraaden, de kerk, door het plaatsen van stutten, ten wederzijden tegen de muuren, te schragen en voor gevreesde uitstorting te behoeden zoo als toen ook da-

delijk is geschied, en de Godsdienst in dezelve wederom is verrigt, doch met het ongelukkig gevolg, dat uit hoofde van eene, door sterken wind veroorzaakte schudding van het gebouw en het afvallen van kalk, enz. van het dak eene zodanige ontsteltenis, onder de Gemeente ontstond, dat zich ieder door vlucht trachtte te redden, en alzoo te midden van de Godsdienstoeffening dezelve op eenmaal wierd gestaakt.

Dat ook de Pastorie zeer bouwvallig, bijna onbewoonbaar is, en allernoodzakelijkst reparatie behoeft.'

Armoede

De schout meldde verder dat hij de zaak zelf had geïnspecteerd en:

'Dat de Gemeente aldaar over het algemeen armoedig is, als veelal uit Schippers bestaande, die door verval van handel, en onbevaarbaarheid der Rivieren alhier in hunne kostwinning zeer veel geleden hebben, en het geen ook op het bestaan der andere Leden dier Gemeente onvermijdelijk een nadeligen invloed heeft; zoo dat dezelve zonder behulp of onderstand niet in staat is, haare kerk en Pastorie in een bruik- en bewoonbaren staat te herstellen.'

Hoe het precies is afgelopen is niet bekend. Wel dat er sindsdien van die 'pilaren' staan tegen de muren, aan west- en oostzijde.

Rookhoenders

Interessant is ook de 'omschrijving van het inkomen verbonden aan de Predikantsplaats der Hervormde Gemeente te Enter (1843).'

We vinden allereerst een door Ds. Immink zelf geschreven 'Staat en Inventaris van Pastorij-goederen van de baten en lasten daarmede gepaard behorende aan de Hervormde Gemeente van Enter.'

De pastorie beschrijft hij ook als:

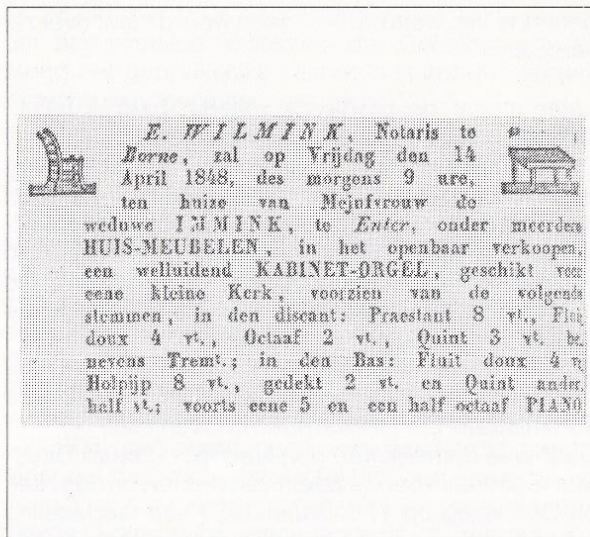
'eene middelmatig burgerlijk ingerigte Predikantswo-

ning, waaraan eene kleine schuur tot berging van brandstoffen en plaatsing van twee melkkoejen geschikt, is verbonden, en nevens welke is gelegen een Tuijn, groot ongeveer twintig Roeden, Nederlandsche maat, waarin zich een zeer bouwvallig tuinhuisje bevindt, bestaande in een vertrek.'

Het stuk grasland blijkt 'Domine's mate' te heten, gelegen in 'het Enterbroek aan de Rivier de Regge naast de grasgronden van Willem Schuytemaker en de Erfgenamen van Wijlen Hendrik Keijzer groot ongeveer éénen Nederlandschen Bunder, waardig twee Honderd en vijftig Gulden mogende de huurwaarde worden berekend op veertien Gulden jaarlijks,' waarna hij overgaat tot het opsommen van 'de uitgangen, chijsens of thijsens ten laste van een groot aantal namen, 'onder de benaming van misakoorn, van met zekerheid onbekende herkomst; mogelijk wel van de tijden voor de Reformatie gevestigd op het geheel of een gedeelte der Bouwmans Erven Roetert, Olthof, Tuink, Borchering, Ezink, Weterink, Niezink, Effink en Wolberink, verschijnende jaarlijks op den Elfden November, zoude prompt en geregeld betaald wordende, opleveren een jaarlijksch inkomen van vijftig Gulden twee en zestig en eenen halven Cents.'

Elk adres diende 2 Spint Rogge te leveren. Een andere 'uitgang' berustte op 'den thans gedistrahede (=versnipperde) Bouwmans-Erven Boddendijk, ter Plegt, Branders, Koenderink, Hagemans, Reurkink, Hobbelink, elk een spint Rogge (oude Zwolsche Maat), een ander tiental uitgangen rustten op Boddendiek, Smieink, Reurink, Lambertink en Hobbelink, elk een half Spint Rogge'; dan was er nog een uitgang van 'drie vierendeel Spints rogge, ook rustend op Smieink, 3 uitgangen elk een vierendeel Spints op Smieink en Lambertink, 2 uitgangen elk 2 spint gerst op Leyerweert en Exoo, een uitgang van 1 spint gerst op Bokdam, en dan de 232 uitgangen op even zooveel woonhuizen' waarbij het geheel neerkwam op ongeveer f 729,50.

Inderdaad zal het een heel gedoe geweest zijn om bij

Advertentie uit de 'Twentsche Courant' van 1848 waarin de weduwe van Ds. Immink een kostbaar pijporgel te koop aanbiedt. (collectie G.J. Kraa)

232 adressen (er zijn nog documenten waarop al die namen zijn opgesomd) de luttele stuivers of dat beetje rogge, gerst, haver of gerst op te halen en te maken te krijgen met onwil of uitvluchten of botte weigering om te betalen: ' 'twelk alles echter zeer gebrekkig wordt voldaan, en na aftrek der moeiten aan de gedurige invordering verbonden van weinig waarde is en niet wel hooger te berekenen dan f 15,-' (Overigens beriep men een volgende predikant mede op basis van deze inkomsten en schreef men doodleuk dat ze f 65,- waard waren.) Over die rookhoenders was veel te doen in die tijd. 'Betaalbaar met een jong haantje of drie stuivers' zo meldde Leestemaker, die toen de administratie verzorgde. In Haaksbergen had men het sinds de Franse Revolutie vertikt om die rookhoenders te betalen. Toen de provincie er druk achter zette en een zekere dr. Dull stuurde om de aanmaning tot betaling kracht bij te zetten, werd hij door een zestal personen met geweld uit zijn rijtuig getrokken en gemolesteerd.

Tienden

De tienden waren overigens al van oudsher in Enter geheven. Men onderscheidde grove tienden (b.v. op vee) en smalle tienden (b.v. op honing). Vergelijk een post uit b.v. 1381:

'ende over den Langenhof, al smal ende grof gheleghen in der buerscap 't Enteren, oec in den kerspel van Rijssen.' En in 1532: wedehoen (is een hoen voor de weme) up ons hêr hemelvordesdach' (Hemelvaartsdag) en: 'die tenthauer (tiendhaver) vâ XII hussen 't Enter' en 'van elliken huse eyn hoen voor smalen tende'. (dat was dus een rookhoender).

Vervolgens kreeg de predikant 'uit 's Lands kas: f 635,-'. Als verdere fondsen werden vermeld: huur van diverse stukken land, samen f 29,50,-. Het gratis gebruik van woning en hof werd geraamd op f 40,-.

En tenslotte vrijdom van belastingen getaxeerd op de som van f 9,-.

V. De afscheiding

Tijdens het bewind van Dominee Immink (en wie weet al veel eerder) werd het klimaat geschapen dat uiteindelijk tot afscheiding leidde van een groep, die terug te vinden is in de huidige Gereformeerde Kerk. Vaak is het begin een gecompliceerd geheel van diverse factoren.

Bijbelkritiek

1. Het tijdperk der Verlichting had kritiek op de Bijbel mogelijk gemaakt. Veel theologen wilden alleen nog datgene uit de bijbel accepteren dat met het verstand te bevatten was. Wonderen konden niet gebeurd zijn, Jezus werd steeds minder de Verlosser danwel een goed voorbeeld. Niet het onvoorwaardelijk geloof op grond van genade alleen vormde de kern van het Evangelie, vooral het pad der deugd werd bejubeld, een deugd die genormeerd werd door de welgestelde burgerij, waarin de dominee een voorname en steeds deftiger rol speelde.

De kerk hield van de 'aangename kalmte' en bejaardheid.

Oefenaars

2. Het 'eenvoudige' volk herkende zich steeds minder in predikant en kanselboodschap. Het luisterde liever naar oefenaars, die in hoog aanzien stonden. Die hadden niet al te veel geleerd maar waren goed thuis in de bijbel. Ze leefden dicht bij het volk en stonden bekend om hun eenvoud en diep persoonlijk geloof.

Van eenheid naar verscheidenheid

3. Voor de komst van de Fransen had de marke sterk bindend gewerkt. Het kerkgebouw was door de marke geplaatst, er werd Markenvergadering gehouden, de markenschrijver was ook koster, voorzanger, doodgraver, klokkenluider, kortom, heel het volk van heel een dorp werd geacht op te gaan naar die ene kerk, ook al wist men van de 'illegale' praktijken van de katholieken en al kwamen die nauwelijks in dat kerkgebouw. Toen de Fransen eenmaal in ons land waren, manifesteerden de katholieken zich als een duidelijke groep, werd de marke steeds verder losgeweekt van de centrale plaats (de marke werd in 1853 verdeeld) en kwam een schout danwel burgemeester voor de markenrigter in de plaats. In de centrale kerk bleef een groep achter waarvan een deel sterker en een ander deel minder of nauwelijks meelevend was. Dat eerste deel nu sympathiseerde met de oefenaars.

Privatisering

4. In de Franse tijd was er ook nog eens bijgekomen dat de Staat zelf de opvoeding van de kinderen ter hand nam en via Inspecteurs een veel grotere invloed kreeg op het onderwijs dat steeds meer een openbaar karakter kreeg.

De kerk wilde de kinderen toch blijven onderwijzen in de 'voorzeide leer', de kinderen moesten toch op zijn

minst de catechismus kennen en daartoe werd in de kerk het aantal catechiseermeesters flink uitgebreid, met name na 1804 toen de nieuwe Onderwijswet van kracht werd. In Enter bleek in 1818 'zedert lang' een catechiseermeester te functioneren, een zekere Otto Voortman, waarover later meer.

Ook deze catechiseermeesters stonden dicht bij de gemeente. Ze kregen de kans grote invloed op de jeugd uit te oefenen. Toen die jongeren eenmaal volwassen waren, konden de catechiseermeesters rekenen op hun steun. Genoemde Otto Voortman speelde in 1840 een rol bij de scheiding, waarbij hij inderdaad gesteund werd door veertigers uit Enter.

Zangbundel

5. Dan was er veel te doen over de invoering van de nieuwe Zangbundel in 1806, waarbij de verplichting bestond er tenminste tijdens elke godsdienstoefening één gezang uit te laten zingen. Daar is heel wat heibel over geweest, in veel kerken in heel den lande. Duidelijk sprak uit veel gezangen de tijdgeest en was er de voorkeur voor de burger, liefst een Nederlander, deugdzaam, kalm, en bedaard.

'zoo bidden w'U voor elken stand
Geef orde, heil zij 't Vaderland!'

(Gezang 78: de ware Christen de beste burger')

Enfin, in Enter was men ook tegen de bundel. Dat werd door de kalme bedaarde classis Deventer niet op prijs gesteld. Telkens opnieuw rapporteerden de heren 'visitatoren' aan de Classis dat ze in Enter nog steeds niet uit de bundel Evangelische Gezangen lieten zingen. In Enter werd dan tevreden in het notulenboek opgeschreven 'dat de vragen voldoende en naar genoegen werden beantwoord, waarna de vergadering besloten werd met doelmatige dankzegging' en dat ging zo in 1817, 1818 en 1819. Niettemin rapporteren de Kerkvisitatoren anders. Ze vonden dat de kerkeraad uitvluchten zocht.

Brandbrief

Op 26 mei 1818 kreeg Ds. Immink van het Classicale bestuur 'eene exhortatoire (aandringende) missive' waarop de dominee de koster langs de kerkeraad-leden stuurde:

'memorie voor den koster der Hervormde Gemeente van Enter, om de Leden des Kerkenraads derzelfde Gemeente, op heden te convoceren ter bijwoning eener Kerkenraadsvergadering welke zal worden gehouden op Maandag den 13 dezer maand, des na denmiddags om drie uren in de Hervormde kerk alhier. En daar de aard der zaken, welke op die vergadering zullen moeten worden behandeld, vorderd, dat alle Leden des Kerkenraads in dezelve tegenwoordig zijn, en hetgene in dezelve zal worden behandeld ook voor de toekomst zal moeten bewaard blijven, zoo worden de kerkenraadsLeden zeer ernstig verzocht niet nalatig te zijn in het bijwonen eener vergadering die zoo veel zou kunnen ten gevolge hebben, ten einde zij nooit reden mogen hebben zich over zoodanige nalatigheid te laat te beklagen.'

De koster slofte langs de leden, die de brief voor 'gezien' moesten ondertekenen: J.H. ten Bos, H. Esendam, J. Leyerweert, W. Ezink, (ouderlingen); G.J. van den Berg, J. Kempers, J. Schipdam, en W. Schuitemaker (diakenen).

De laatstgenoemde was zelf de koster, tegelijk ook adjunct-schoolmeester en schoonzoon van de laatste Grevink. Hij was ook de eigenaar van de tweede Schuitemakerswerf waar hij de zompen bouwde. De dominee verhaalde hoe de Classis ontstemd had geschreven dat het in Enter nog steeds niet goed zat met die gezangen.

Uit het rapport van de heren visitatoren blijkt ook wel hoe ze tegen die Entersen aankeken:

'dat zij, in voldoening aan hunnen last, het gewigt der Evang. Gezangen en het nut van derzelven gebruik bij den openbaren godsdienst, aan den Kerkenraad van Enter met allen ernst, doch met luttel vruchten hadden voorgesteld en zij door de ontwijkende en nietsafdoende antwoorden van derzelven maar meer van de voortdurende, stijfhoofdigheid welke

door de vergadering waren overtuigd geworden, vermits dezelve naar de redenen zijnde gevraagd van hunne onwilligheid hadden verklaard, dat zij zich niet verplicht rekenden hiervan redenen te geven'.

Ds. Immink begint in de vergadering uiteen te zetten dat hij zelf de gezangen net zo min als de psalmen meezong in de kerkdienst, 'vermoeid door preëken nog eens adem te scheppen, doch niet luid mede gezongen hebbende.' Hij zou voortaan mee zingen, om de schijn te vermijden.

En voortaan moest het op te geven gezang ook maar door de koster 'voorgeschoven worden aan het daartoe bestemde toonbord opdat een iegelijk ook moge kunnen zien welk Gezang er zal gezongen worden.' En of de kerkeradsleden ook bereid waren, zelf mee te zingen, 'hoe zij daaromtrent waren gezind met verzoek, deeze vraag duidelijk en on-dubbelzinnig te beantwoorden.'

En toen kwam er een typisch Twents danwel Enters antwoord:

'Waarop geantwoord werdt, dat deze vraag hun te gewichtig voorkwam, om dezelve regtstreeks met ja of neen te beantwoorden'.

Waarop de vergadering uiteen ging en de dominee toch min of meer met de zwarte piet bleef zitten. Er zat in de kerk (dus) duidelijk verschil in opvatting. Er was een deel van de gemeente dat de gezangen niet meezong. Idem in de kerkeraad. Hier is al iets te bespeuren van een scheuring, die in 1840 manifest werd; gezien ook de namen van sommige kerkeradsleden die later teruggevonden worden in de groep van de Afscheidenen. Om het beeld te verduidelijken moet eerst iets over Otto Voortman verteld worden.

'Gevaarlijk persoon'

Otto Voortman speelde een belangrijke rol in de Afscheidingsgeschiedenis. Met name in Rijssen. Hij was schoenmaker. In een boek van Heuvel wordt

verteld, dat schoenmakers vaak wel een eigen werkplaats en winkel hadden (zoals hier Hendrikus Lubbers, waarop we nog terug komen) maar tegelijk ook vaak 'de boer oppingen' om ter plekke schoenen voor de klant te maken. Bij die omzwervingen waren ze net als marskramers en schippers vaak bron van nieuws en verzamelden ze zelf ook hun primeurs.

Voortman was in 1760 geboren. Hij overleed in 1844. Hij was gehuwd met Gerritdina Nijmeijer. Hij was in Enter catechiseermeester geworden en preekte er wel eens als dominee Immink verhinderd was. Hij nam ook deel aan 'oefeningen' en kwam zo in de Franse tijd in botsing met de autoriteiten.

Toen Willem I aan de kerk een Reglementenbundel gaf werd daarin ook de status van een catechiseermeester geregeld. De 'oefenaren' zoals ze genoemd werden, moesten naar de Classis om er een verklaring en belofte af te leggen. Alleen met consent mochten ze voortaan catechiseren en Godsdienst-onderwijs geven. In 1817 stapte een aantal oefenaren naar Deventer. J. Hulscher uit Deventer zelf, Gerrit Jan Mossink uit Holten, Otto ter Avest uit Rijssen en Hendrik Barink uit Diepenveen. Ze kregen allemaal de nieuwe bevoegdheid mee. De notulen van de Classis vermeldden daarna:

'Nog verscheen voor de Vergadering van Enter Otto Voortmans, mede voorzien met een getuigenis van den kerkeraad van Enter, dat hij tot Catechiseermeester aldaar voor jaren was aangesteld met verzoek om geregtigd verklaard te worden, om verder onderwijs in den Godsdienst te geven.'

De vergadering wilde wat meer bijzonderheden over Voortmans daden in Enter en nu bleek uit het rapport der visitatoren, dat die Entersen zo hinderlijk eigenwijs waren in het niet zingen van de Evangelische gezangen. De kerkeraad had al geschreven, dat hij niet wist dat Voortman het gebruik der Evangelische Gezangen tegenwerkte. Voortman werd gevraagd waarom hij die gezangen niet zong. Hij antwoordde: 'daarin zwaarigheid te maken, als denkende, door het zingen van dezelve God oneer aan te doen, doch dat hij ze niet zou tegenwerken en wanneer het noodzakelijk was, hij dezelve dan ook wel eens wilde laten

zingen wanneer hij eene oefening hield, gelijk hij reeds die gezangen, welke hem door den Predikant waren opgegeven, reeds had laten zingen, toen hij bij gelegenheid deszelfs afwezigheid oefening gehouden had.'

De Classis hield goedkeuring in beraad, men gaf Voortman de opdracht, eerst in Enter zijn invloed ten gunste van de gezangen te laten gelden, en hij moest er zichzelf maar van overtuigen dat de gezangen 'doelmatig waren tot aankweeking van Geloof en Godzaligheid.'

Dat is er niet van gekomen. Voortman werd geen catechiseermeester. Toen anderen zich gingen afscheiden vanwege kerkleer en kerkvorm en daarvoor in het gevang kwamen, bleek Voortman hen te steunen. Hij bezocht een (vanwege het geloof gearresteerde) gevangene in Zwolle en nam zelf ook initiatieven. In een rapport van 1836 vermeldde men dat er in Rijssen 'separatisten' waren gevonden. De leider werd Otto Voortman genoemd, 'van den geringen stand, gelijk het gering aantal zijner volgers.' In een ander rapport werd hij een 'gevaarlijke persoon' genoemd.

Vervolging

Landelijk nam de Afscheidingsbeweging duidelijker vorm aan en de verhoudingen werden steeds grimmiger. Het staatshoofd Willem I, ook hoofd van de kerk, tolereerde geen afscheidingsgroeperingen en liet via de provinciale gouverneurs de plaatselijke schout met de veldwachterij fors optreden.

De beweging begon met Ds. De Cock in Ulrum. Andere predikanten die in botsing kwamen met kerkelijke en wereldlijke overheden waren o.a. Ds. Brummelkamp, Ds. Scholte en Ds. van Raalte. De laatstgenoemde was vooral actief in deze contreien, hij heeft in diverse Overijsselse plaatsen een Afscheidingsgemeente geïnstitueerd. Hij werd achternagezeten alsof hij een misdadiger was van het gevaarlijkste soort. Er zijn veel boeiende verhalen geschreven over zijn activiteiten en de gevolgen ervan. Hij

kwam preken in Hellendoorn, Rijssen en Enter. Anderzijds was daar een zekere Freis, die namens de Nederlandse Handelmaatschappij in Goor terecht gekomen was en daar oefening hield. Merkwaardig, dat de overheid zo fel was jegens mensen die zoveel goeds met de samengekomenen voorhadden. Freis b.v. wilde graag de verheffing van het eenvoudige (arbeiders)volk. Hij bekommerde zich om de geestelijke welstand van de wevers die nu de technieken van Thomas Ainsworth leerden in de weefschool in Goor, de eerste vestiging als zodanig, onmiddellijk gevolgd door Enter (1834). Freis had contacten met Hartgerink waarover in het vervolg meer.

Hendrikus Lubbers, net als Otto Voortman schoenmaker, vermoedelijk als jongen onder het gehoor van deze catechiseermeester gezeten, wilde in Enter evenals in Rijssen een eigen gemeente. Lubbers was in 1839 al 'lerend ouderling', blijkens een geschrift waaronder ook zijn handtekening stond.

In 1840 ondertekende hij met diverse anderen de verbintenisacte die de basis vormde van de Afgescheiden gemeente. De band met de Hervormde kerk was niet alleen losser geworden om de al eerder genoemde redenen (gezangen, de afstand tussen predikant en volk, de reglementenbundel, de rationalistische theologie, de hooghartige bejegening van de Classis jegens Otto Voortman, enz.) maar waarschijnlijk vormde het reeds beschreven conflict van 1834, (de predikant die ruzie maakte over een luttel vergoeding in verband met de Avondmaalswijn) wel de laatste druppel die de emmer deed overlopen.

Die verbintenisacte vormt het begin van het notulenboek van de Kerkeraad van de Geref. Kerk.

Verbintenis Acte

'Wij, ondergeteekende Ouderlingen en Diakenen der Christelijke afgescheidene Gemeente te Enter verklaren bij dezen opregtelijk en in goede Consentie,

Verbintenis Acte

Wij Ondergeteekende Euderlingen en Dickenen
 der Christelyke afgescheidene Gemeente te Enterd
 verklaren by deren Openlyden in goe de consentie
 dat wy van herten gevoelen en geloven dat alle de
 Art. en Stukken der Leere begrepen in de Belgianis
 des geloofs, der Colthechismus en de beeregete der
 Seerd te Dordrecht gehouden in den jaer 1618
 in alles met Gods Woord overeenkomen.

Beloven de Wij derhalve als inde bygenomde Seerd
 Gods dat wy de vorrede Seerd naestelyk in allen Leere
 en handhaving verwerpen alle dooringen die daer
 tegen strijden bescelste den Heere dat Hij ons uit
 genade in allen zynen bekwaamkenden Geest sche-
 ke tot verkeerlyking van zynen Daand, en tot
 heil zynner gemeente. Amen!

Enterd den 1 Januarij 1840

Deelen }
 W. G. G. G.
 J. J. J. J.
 J. J. J. J.
 J. J. J. J.
 J. J. J. J.
 J. J. J. J.
 J. J. J. J.
 J. J. J. J.
 J. J. J. J.

H. J. J. J. }
 J. J. J. J. }
 J. J. J. J. }
 J. J. J. J. }
 J. J. J. J. }
 J. J. J. J. }
 J. J. J. J. }
 J. J. J. J. }
 J. J. J. J. }
 J. J. J. J. }

Copie van de Verbintenis-acte van de eerste Afscheidenen, 1840 (collectie G.J. Kraa)

dat wij van Harten gevoelen en geloven dat alle de Art.: en Stukken der leere begrepen in de Belijdenis des geloofs, den Catechismus en de leerregels der Sinode te Dordrecht gehouden in den Jare 1618 en 1619 in alles met Gods Woord overeenkomen.

Belovend wij derhalve als in de tegenwoordigheid Gods dat wij de voorzijde Leere naarstelijk zullen leren en handhaven, verwerpende alle dwalingen die daartegen strijden, biddende den Heere dat Hij ons uit genade in allen zijne bekwaammakenden Geest schenke tot verheerlijking van Zijnen naam en tot heil zijner Gemeente. Amen.

Enter, dan 1 Januarij 1840.

Diakenen Dk. Getkate, J.H. ten Bosch, G.J. Scholten, H. van Nes, H.J. Borkent, F.J. Broeze;
Ouderlingen Hs. Lubbers, J. Kempers, D. ten Brinke. J.H. ten Brinke, Js. ter Keurst, D. Hartgerink Jzn.'

Het is interessant de leeftijden te bekijken van de ondergetekenden, mede in verband met de opmerking dat ze allemaal wellicht onderricht hadden gehad van de catechiseermeester Voortman. Diverse leden waren aan elkaar verwant. De Ten Brinkes waren broers, de ene was gehuwd met een dochter van Hommers die naar Amerika vertrok. De moeder van Jannes ter Keurst was een zekere Geesken ten Brinke. Derk Getkate was 25 jaar. J.H ten Bosch moet iemand geweest zijn uit het gezin van Jan Harmen ten Bosch, het gezinshoofd dat al overleden was in 1838. Zijn zoon Jan Hendrik kan getekend hebben hoewel hij nog maar 15 jaar was, of het is de weduwe Trijntje Teunis geweest die getekend heeft voor het gezin. Zo vreemd was dat niet omdat ook de vrouwen de ledenvergaderingen bijwoonden, wat in de Hervormde gemeente (toen) ongebruikelijk was. G.J. Scholten was 28 jaar, H. van Nes was 71 jaar, H.J. Borkent 44, afkomstig uit Holten. Er waren in die tijd twee mannen die F.J. Broeze heetten, de ene was 41, de andere 46. Hs. Lubbers was 34, Jannes Kempers 67, Derk ten Brinke was 28, J.H. ten Brinke ook 28, Js. ter Keurst 25 en D. Hartgerink 30 jaar. Deze laatste was een broer van Alexander Hartgerink die de Afgescheiden predikanten Van Raalte en Brummelkamp op het idee bracht om in Amerika een

kolonie te stichten.

Samenkomst

Deze groep kwam samen in de huizen van de familie Ezink-Koenderink op de Hoge Brink. Ze waren niet de enigen, waarschijnlijk durfden anderen niet het risico te nemen zich officieel te laten registreren dan wel 'openlijk de godsdienstoefeningen bij te wonen'.

De gemeenteverslagen van Wierden vermeldden: 1851:

'In Enter krijgt de afscheiding gestalte, een huis is tot het houden van godsdienstoefeningen ingericht,' 1852: 'De geest van afscheiding wint veld. Een vroeger huis is thans kerk (Christelijk Afgescheiden kerk). Een predikant is er aanwezig.'

De eerste predikant, Ds. Coelingh, kwam op 20 maart 1853. Voorlopig moest hij in de kost omdat er nog geen pastorie beschikbaar was. In 1850 was er een commissie uit Kerkeraad en gemeente benoemd, die plannen moest maken voor een kerkgebouw. Men schatte de prijs op f 1300,-.

De schrijver van de Gemeenteverslagen, Burgemeester Putman Cramer, was in die tijd secretaris van de Kerkvoogdij der Hervormde gemeente in Enter. Zijn toon ten opzichte van de Afgescheidenen bleef neutraal. In de verslagen ten behoeve van de Kerkvisitatie van de Hervormde gemeente zelf, gericht aan het Provinciaal Kollege van Toezicht klinkt iets door waaruit blijkt dat hij er toch wel wat moeite mee had:

'Enter den 22 februari 1843:

'wat aangaat den staat der bevolking naar de Godsdienstige belijdenis, deswege kunnen zij alleen berigten dat het aantal zielen hunner Gemeente p.m. 1150 bedraagt, dat der openlijk afgescheidenen slechts 10, hoewel het getal veel grooter is dergenen, die zich niet bij geschrifte als zoodanig hebben doen kennen. Wat aangaat het getal Roomschgezinden, deswege kunnen zij geen volkomen opgave doen, hoewel deze gewoonlijk op éénderde der Protestanten worden gerekend.'

'Door het overlijden van de predikant E. Lasonder is

de Herv. Kerk te Enter zonder predikant. De gemeente wordt door de ringpredikanten verzorgd. De Christelijk Afscheidenen Gemeente won en wint veld door het langdurig lijden van de thans overleden predikant en doordat er nog geen nieuwe is'.

In 1857: 'ongerekend aan een paar honderd die wel niet afgescheiden zijn maar toch onze godsdienst-oefeningen niet bijwonen bedraagt het zielental 1105 en het ledental 341 personen'.

Compromis

Koning Willem I, al dat gedoe met de Afscheidenen zat, ziende ook dat het allemaal niets hielp, besloot een wet af te kondigen, die alle kerken volle vrijheid van godsdienstoefening gaf. Er waren afgescheiden groeperingen, die op grond van die wet geen erkenning wensten aan te vragen. Die vonden dat er dan water bij de zuivere wijn werd gedaan en dat dan ten principale de Afscheiding nutteloos was geweest. Onder hen was de bekende Ds. Scholte, die met een groep naar Amerika reisde en in Pella op de prairies een kolonie stichtte. Hoewel men in de plaatselijke gemeente wel begrip had voor die bezwaren diende men toch in 1854 een aanvraag in bij de Koning, 'terwijl zij verstonden dat de kerk meer voorrecht kreeg dan zij tot hertoe heeft gehad.' Uit Den Haag kwam overigens pas op 9 Augustus 1858 goedkeuring:

'Ontvangen hebbende zijner Majesteits besluit van den 2 dezer no. 4. waarbij, op Zijne voordragt van den 30 July 11 no. 9, omtrent een adres van G. Brunemeier c.s. inwoner van het dorp Enter en de daarbij gelegen buurtschappen Enterbroek, Ypelo, gemeente Wierden, Provincie Overijssel, toelating wordt verleend tot het bestaan eener Christelijke Afscheidene gemeente te Enter e.o.

Heeft goedgevonden:

onder geleide van afschrift dezes, kopy van voormeld besluit te doen toekomen aan G. Brunemeier voornoemd, tot kennisgeving en narigt, mitsgaders tot informatie aan den Heer Commissaris des Konings, in de provincie Overijssel. Zullende wijders af-

schrift dezes tot kennisgeving worden medegeedeeld aan de Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk, Aan het Provinciaal Kerkbestuur van Overijssel, en aan het Classicaal Bestuur van Deventer. 's Gravenhage, den 9 Augustus 1858.'

Opvallend, dat de Minister (ofwel de ambtenaar die het stuk opstelde) weigerde om Brunemeier aan te duiden als 'Predikant.'

Malaise

Hoewel Willem I veel pogingen in het werk stelde om het land uit een steeds diepergaande economische crisis te halen, werd de situatie steeds slechter. Dat kwam mede door de zware druk van de directe belastingen. Men werd gekweld door tienden grof en smal, rookhoenders, miskoorn, impost op tabak, wijn en zout, er moest overal tol betaald worden, er werd belasting geheven op het aantal kozijnen dat men had, van alles wat geslacht werd, enz.

In Enter zelf had men te maken met de vrijwel volledige instorting van de schipperij, terwijl het klompenmaken niet veel opleverde. Dat wordt duidelijk door het gemeenteverslag van de burgemeester in b.v. 1848:

'de neringen zijn thans zeer beperkt, als een gevolg van het gebrek aan werk voor de arbeidende klasse, terwijl de fabrikanten door de tijdsomstandigheden zoo al niet geheel dan toch grootendeels hun werk staken. De handel en schipperij, waarvan de bewoners van het dorp Enter meerendeels moesten bestaan, zijn mede door de tijdsomstandigheden zeer gedrukt, terwijl de schippers nauwelijks zoo veel verdienen dat zij voor zich zelve op de reis in hunne dagelijksche behoeften kunnen voorzien, hetwelk aan den slechten staat, waarin zich de rivier de Regge bevindt, moet worden geweten.'

Voor al het jaar 1845 kan gelden als het dieptepunt van de crisis. De winter was zwaar geweest, alles stond blank tot diep in de maand maart. De aardap-

peeloogst mislukte. In 1846 mislukte ook de graan-oogst en opnieuw gingen de aardappels verloren. In 1847 werd door een muizenplaag 2/3 deel van de tarwe vernield, de roest liet de helft van de rog-geogst mislukken. De graanprijzen stegen fors. In 1846 kostte zodoende een roggebrood 11 cent per pond, terwijl het dagloon ongeveer 60 cent was.

Een aantal predikanten nam het initiatief om met steun van de regering een nederzetting te vestigen in Suriname om op die manier de armoede te bestrijden. Ook het arme Enter kwam in aanmerking.

Emigratie

Hier vertrok een familie Ezendam waarvan bijna allen omkwamen. Anderen zochten hun heil in het land van de onbeperkte mogelijkheden. Dat gold vooral voor mensen uit Westfalen, de Achterhoek, Salland en Twente. Alexander Hartgerink, een ontslagen onderwijzer, vertrok ook en schreef geestdriftige brieven naar de achtergeblevenen. Twee Afscheiden predikanten, die in Arnhem gevestigd waren, de al eerder genoemde Ds. Van Raalte en Ds. Brummelkamp kregen zijn brieven onder de ogen en kwamen op het idee dat emigratie wellicht ook een oplossing was om in alle vrijheid hun geloofsovertuiging te beleven en uit te dragen, en ook aan de kinderen het onderwijs te geven, dat ze voorstonden, wat naar hun leer en belijdenis absoluut noodzakelijk was. En zo vertrokken heel wat mensen in de hoop twee vliegen in een klap te slaan. Hun voorkeur ging uit naar Holland Michigan, met als centrum Grand Rapids, weer anderen hadden voorkeur voor Wisconsin, aan de westkant van de grote meren gelegen.

Ds. Van Raalte zelf was met een grote groep aanhangers in september 1846 vertrokken. Een maand later vertrok een groep mensen uit de gemeente van Seine Bolks in Hellendoorn. In september 1847 ging een tweede groep weg uit Hellendoorn.

In totaal zijn in 1847 alleen al uit de hele gemeente Wierden 37 personen vertrokken.

Uit Enter waren het Lerend Ouderling Hendrikus Lubbers (1807-1847) met zijn vrouw Marijke (ook

Lubbers van achternaam geheten) en hun kinderen Hein (6 jaar) en Lucas (4 jaar), daarnaast de familie Geerlings (9 personen) en de familie Hommers (4 personen). Hun emigratie is wellicht te danken aan de berichten van Alexander Hartgerink, wiens broer hier de Verbintenisacte had ondertekend, maar vooral ook van Geerlings, die hier de molen had gepacht.

In Hattem was hij molenaar op 'De Fortuyn', die later werd afgebroken na een stormramp. De nieuwe molen staat er nog steeds onder dezelfde naam.

Geerlings verhuisde dus naar Apeldoorn en werd daar broodbakker. Weer later dook hij in Enter op als pachter van de Enterse molen die toen op de Molenbelt stond aan de Ypeloweg. Niet zo ver achter de Enterse molen lag een erve waar een zekere Willem Hommers eigenaar van was. (Dat was erve De Keizer, thans eigendom van de familie Aan de Stegge aan de Keizersweg).

Deze drie gezinnen verkochten alles wat ze hier bezaten. Er werden boeldagen gehouden, waarvan de advertenties nog terug te vinden zijn in de Twentse Courant uit die tijd.

Opvallend is het bezit van 90 stuk 'immen', bijenkorven, van Hendrikus Lubbers.

Na een lange reis per zeilschip, per trein en weer met een schip konden ze tenslotte de grote meren oversteken met een raderboot, 'Phoenix' genaamd. Vijf mijlen voor Sheboygan, de eindbestemming, vloog de boot in brand en kwam een groot aantal passagiers om.

Ook de familie Lubbers, Hommers en enkele leden van de familie Geerlings.

Afsluiting

Rest nu het slot van de kerkelijke geschiedenis van Enter. De toegemeten ruimte laat niet toe uitvoerig op ontwikkelingen in te gaan. De wordingsgeschiedenis eindigt omstreeks 1850. Alleen de meest in het oog lopende feiten van na 1850 worden hierna ook gememoreerd.

a. De Rooms Katholieke Kerk:

De ontwikkeling van verleden naar heden was heel gelijkmatig. Zoals gezegd werd de Waterstaatskerk op de scheiding tussen Noord- en Zuid-Enter geplaatst. Er waren nu eenmaal tegenstellingen tussen 'n Noorder-eane' en 'n Zoeker-eane'. Dat had meer met sociaal-geografische omstandigheden te maken dan met verschil in theologische opvattingen. De schuilkerk op 'Stoffersgeurtje' kon afgebroken worden.

De eerste (eigen) pastoor was Hermannus Eenhuis, die in 1777 geboren was in Borne als zoon van bierbrouwer Lucas Eenhuis en Anna Wolburg van Helmig. Hij overleed in het jaar dat hij hier was gekomen, op 29 september 1824, 47 jaar oud. Getuigen bij de aangifte van zijn overlijden waren Gerrit Geels, tapper, 37 jaar oud en Martinus Siebels (die zijn naam als 'Zubels' schreef), wever, 21 jaar oud, 'naburen en onverwand.'

Er is een lijst van Nederlandse monumenten (1923) waarin over Enters katholieke kerk wordt gezegd: 'De R.K. kerk (H. Antonius Abt) in 1818 gebouwd ter vervanging eener oudere in 1824 tot parochiekerk verheven, kreeg in 1841 een koepeltorentje boven den westgevel. Boven den ingang een latijnsch opschrift en: 1700.'

Opschrift

Dat opschrift '1700' kan geen vergissing zijn, gezien degene die er verslag van deed (Hoeffler). Jammer genoeg zijn er geen nadere gegevens over jaartal en Latijnse inscriptie. Men kan slechts raden. Het kan een overblijfsel geweest zijn van de schuilkerk die men als hommage overbracht naar het nieuwe gebouw. In dat Waterstaatskerkje hingen twee klokken, beide gegoten in 1842, door de gebroeders Petit en Frt. Edelbrock met het opschrift 'In Honorem Sanctae Antonii en 'In Honorem Sanctae Mariae'. De klokken werden 'meegenomen' naar de nieuwe in 1928 geconsacreerde kerk. In de Tweede Wereldoorlog werden ze afgevoerd en omgesmolten. De

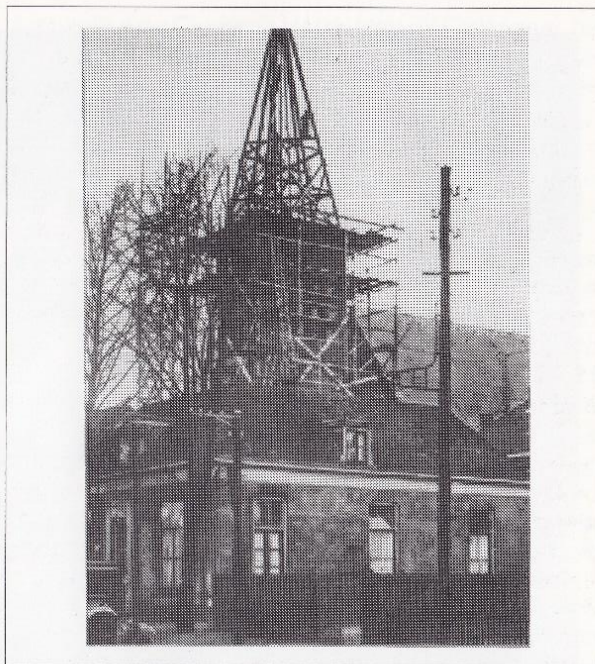

Foto van 11 november 1927, van de in aanbouw zijnde R.K. kerk. (foto ontleend aan 'Van Eigen Erf', collectie J.G. Altena).

parochie groeide voorspoedig en men besloot tot nieuwbouw. Daartoe werden al in 1895 diverse bezittingen overgenomen van derden. In feite ging het om het vroegere bezit van de predikant G.H. Immink, die in Enter stond van 1807 tot 1847. Een van zijn drie dochters, Hendrika Adolphina was gehuwd met Lambert ten Bruggencate. De erven verkochten de bezittingen aan het Rooms Katholiek Kerkbestuur voor f 5200,-.

In 1925 kwam uit Oldenzaal een nieuwe pastoor naar Enter, J.M. Heimerikx geheten.

Hij ging heel energiek aan de slag om de benodigde gelden in te zamelen voor de bouw van een nieuwe kerk. Hij placht daarbij op te merken dat in Enter alles versleten was, tot de koster toe, die met een been slofte. Hij ging langs parochiën in Twente en Salland en bracht zo het nodige geld bijeen. Hij was van meet af aan zeer geliefd. In 1926 werd hem 'namens

De Meisjesvereniging 'Bidt en Werkt', omstreeks 1948.

*Van links naar rechts, onderste rij: Dientje Slot, Hermina Nijenhuis, Jo van Nes, Jennie Brunnekreef, Minie ter Haar, Dientje Voortman.
 Tweede rij van onderen: Johanna Voortman, Berta Horstman, Aaltje Nijmeijer, Mevrouw Beldman, Riek Langenhof, Janna Jansen, Hendrika Pluimers, Sientje Slot.
 Middelste rij: Hendrikje Pluimers, Jo Mennegat, Gerda Hendrikse, Hanneke de Wilde, Janna Eertink, Janna Wilbers, Dina Jansen, Johanna Jansen, Hendrika Jansen, Janna Nijland, Lies Meilink, Marie Luttkhedde, Jennie ter Haar.
 Tweede rij van boven: Berta Hendrikse, Gerrie Rohaan, Jenneke Scholten, Janna Ezendam, Mientje Pluimers, Truus Eertink, Jenneke Pluimers, Hendrika Pluimers, Johanna Slot, Berta Meilink, Riek Kampman, Alie Kampman.
 Bovenste rij: Janna Brunnekreef, Hendrika Voortman, Jennie Rohaan, Annie van Gemert, Janna ten Brinke, Dinie Voortman.*

de parochianen een enveloppe aangeboden met f 475,- als blijk van waardering voor alles wat Zijn Eerwaarde in deze parochie heeft tot stand gebracht en om daarvoor aan te schaffen een blijk van herinnering aan deze parochie'.

Nieuw kerkgebouw

De Twentsche Courant van april 1826 beschreef uitvoerig de consecratie van het nieuwe kerkgebouw. Op maandag 16 april, 's avonds om half zeven, stond men bij de dorpsgrenzen de Aartsbisschop H. van Wetering op te wachten. 'Het sneeuwde niet zuinig', constateerde de verslaggever. De aartsbischoppelijke auto arriveerde onder 'het vrolijk gebeier van klokken, bruidjes, wier hoofdjes omkransd waren vormden een erehaag,' de harmonie 'St. Joseph' uit Oldenzaal was overgekomen op verzoek van hun gewezen pastoor die ook daar heel geliefd was en voorts honderden belangstellenden. Ze brachten de Aartsbisschop naar de pastorie, waarvoor een ereboog was opgesteld met het bisschoppelijk wapen en de spreuk 'Per Viam Crucis Gaudens.' In de boog brandden later op de avond veel kaarslichtjes. Daar stonden pastoor Heimerikx en Deken Van der Waarden van Almelo en andere geestelijken uit de omgeving.

De voorzitter van het Kerkbestuur, J. Bolscher, hield een korte rede. De ceremonie was georganiseerd door H. Kemperink, hoofd der school.

De volgende dag werd de kerk geconsacreerd. De dienst begon om half elf. Na de zalving werd de H. Mis opgedragen door de Deken van Almelo, geassisteerd door pastoor Peters van Rijssen als diaken en pastoor Vos van Goor als subdiaken.

De feestpredikatie was van pater J. Oonk O.P., afkomstig van de eigen parochie. De tekst was: 'En de poorten der hel zullen haar (de Kerk) niet overweldigen'. Het artikel besluit dan lyrisch:

'En te midden van het dorpje, boven boomen en donkere en rooie daken uit, wijst voortaan de torenspits den geloovigen den weg, waar zij steun kunnen vinden voor den strijd.'

Architect was Clemens Hardeman uit Oldenzaal, het hoofdaltaar van Joseph en Pierre Cuipers, de aannemers waren Kerkhof en Brok te Enter, en het torenuurwerk van Eijsbouts uit Asten.

b. De Gereformeerde Kerk:

Ook in deze gemeente was sprake van een gestadige groei. Landelijk waren er belangrijke ontwikkelingen geweest die min of meer aan Enter voorbijgingen. In 1886 bijvoorbeeld kwam de 'Doleantie' tot stand onder de bekende Dr. Abraham Kuyper. Hij maakte zich los van de Hervormde Kerk. De aanhangers van hem, de Dolerenden, verenigden zich in 1892 met de Afscheidenen. Samen vormden zij de Gereformeerde Kerken. In Enter viel er niets te fuseren want daar had men zich wel afgescheiden (1840) maar had men niet gedoleerd (1886). Niettemin sloot men zich wel aan bij dit nieuwe verband.

Het werd tijd om te zien naar een ander kerkgebouw. Eerst waren er plannen om het bestaande kerkgebouw naar achteren te verlengen maar toen een stuk grond aan de Rijssenseweg beschikbaar werd gesteld besloot men tot nieuwbouw over te gaan. De nieuwe kerk werd in 1927 in gebruik genomen. Op woensdag 13 mei 1927 vond de eerste steenlegging plaats. De krant:

'Donderdagmiddag had alhier in tegenwoordigheid van veel leden, belangstellenden en genodigden waaronder wethouder Wolthuis namens het dag. bestuur der gemeente Wierden de eerste steenlegging plaats der nieuwe Gereformeerde Kerk. Na een toepasselijk woord, gesproken door de weleerwaarde heer Ds. Parlevliet en het zingen van Psalm 68:10 werd door Ds. Parlevliet en ouderling Hendrikus Getkate de eerste steen gelegd. Hierna werden door Ds. Parlevliet nog weer enkele woorden gesproken en met dankzegging geëindigd, waarna allen in de bijgelegen pastorie een kleine tractatie werd aangeboden.'

Foto van de Gereformeerde kerk met de oude pastorie. (foto familie H. Leussink, collectie Altena).

Foto van 2 november 1927, uit 'Van Eigen Erf', t.g.v. opening van het nieuwe kerkgebouw Gereformeerde kerk. Van links naar rechts: Ds. M.B. Parlevliet, G.B. Dijken (Hoofd v.d. School m.d. Bijbel), D. Getkate, J. Klein Nagelvoort, J. Getkate, D. ter Steege, J.B. Radstake (architect) (collectie Altena).

'Grote aanwinst'

Op woensdag 2 november werd het nieuwe kerkgebouw aan de Rijssenseweg geopend.

'De Weleerwaarde Predikant Ds. Parlevliet trad voor de gemeente op en had tot tekst gekozen de eerste verzen van Psalm 132. Het prachtige ruime gebouw was tot in alle hoeken gevuld door leden der gemeente, genodigden en verdere belangstellenden. Zijn Eerwaarde bracht dank aan allen die hadden meegewerkt tot het verwezenlijken van dit plan, wat zoo boven alle verwachtingen geslaagd is. Door Ds. Pruisen van Enschede werd namens de Klassis, Ds. Jansen van Wierden namens de zustergemeente, den heer Burgemeester der Gem. Wierden namens het Dagelijks Bestuur dier gemeente en door heeren Ouderlingen der gem. Rijssen en Almelo, namens hunne gem. enkele woorden van gelukwensch gesproken'.

c. De Hervormde kerk:

De Hervormde kerk kent een vrij omvangrijk archief waarin veel gegevens terug te vinden zijn over de ontwikkelingen van 1850 tot heden. Kenmerkend is het voortdurende gevecht om de financiën rond te krijgen. Een belangrijk aspect wordt in de archieven matig belicht: de strijd tussen de kerkelijke richtingen. De dichter Waanders maakt er gewag van in een gedicht ('toen de splijtzam zich openbaarde'). Al omstreeks 1860, toen men wat wilde 'bijsturen' vanwege aantrekkingskracht van de Afscheiding, die veel leden aan de Hervormde Kerk onttrok, werd er zijdelings gewag van gemaakt. Ds. Sijpkens bijvoorbeeld wilde handel en wandel van de gemeentelieden wat meer met elkaar in overeenstemming brengen. Dat werd hem niet bepaald in dank afgenomen. Voor de rest zwijgen de papieren. Na het vertrek van de zeer geliefde Ds. Couvee werden de scheuren wat duidelijker tussen enerzijds de leden die met de richting van de Gereformeerde Bond sympathiseerden en anderzijds de Confessionelen en de z.g. Ethischen. Ook nu is er nog steeds sprake

van modaliteiten.

De kerk werd in 1954 met een vleugel aan de oostzijde uitgebreid. De pastorie van 1709 werd in 1875 vervangen door een andere, die aan de noordkant van het kerkgebouw werd geplaatst. In 1971 werd die pastorie weer vervangen door de huidige ambts-woning.

d. De Gereformeerde Gemeente

Toen in de Hervormde kerk in de jaren dertig na een verkiezing de zeggenschap verschoof van de ene naar de andere richting splitste een gedeelte van de hervormde leden zich af en vergaderde in 'het Dienstgebouw.' Deze groep bouwde later een kerkje aan de Dorpsstraat. De grond werd geschonken door het echtpaar Jan van de Berg en Aaltje Evers. Het houten gebouw, daterend uit 1931, werd in 1978 vervangen door het huidige kerkgebouw. Inmiddels had men zich aangesloten bij het kerkverband van de Gereformeerde Gemeenten. Het weekblad West-Twente van 24 maart 1978:

'De gereformeerde Gemeente van Enter is nog niet zo heel oud. In 1931 scheidde een groep Entenaren zich af van de hervormde gemeente en richtte een hervormde evangelisatie op. De ongeveer 80 leden bouwden nog in hetzelfde jaar een houten kerkje aan de Dorpsstraat.

In 1942 stapte een aantal van hen over naar de Gereformeerde Gemeente (Walkerk) in Rijssen. Toen zeven jaar later nog enkelen dit voorbeeld volgden werd in Enter een zelfstandige afdeling van de Gereformeerde Gemeente opgericht. Zij die het met deze gang van zaken niet eens waren, sloten zich aan bij de hervormde kerk (gereformeerde bond) te Rijssen.'

Depolarisatie

De verhouding tussen de kerken is lang niet meer zo fel afgebakend als voorheen. Soms is er in de archieven iets te bespeuren van de minder liefelijke om-

Foto van Jan van de Berg met echtgenote Aaltje Evers (Mutsen Aaltje genoemd omdat zij de kaapmutsen maakte). Tussen hen in Sientje Koezen. Jan v.d. Berg stelde grond beschikbaar voor de bouw van de kerk van de Ger. Gemeente. (foto collectie Altena).

gang met elkaar.

In 1849 werd gerapporteerd:

'Twee kinderen, geboren uit een gemengd huwelijk (de vader hervormd en de moeder roomschgezind), zijn na den dood des vaders van ons kerkgenootschap tot dat der Roomschgezinden overgegaan, naar men zegt, door middel van omkoopung.'

In 1853 rapporteerde de secretaris van de Hervormde Kerkvoogdij aan een Provinciaal College: 'de zedelijke toestand der gemeente is vrij voldoende maar de afscheiding maakt vorderingen door den arbeid des nieuwen leraars, terwijl de Pred. door ongesteldheid wordt belet naar behooren daar

tegen te waken.'

Zo kreeg een 'tapper' te horen dat hij op zondag eigenlijk zijn nering zou moeten sluiten. Hij gaf lik op stuk:

'dat zij weigeren woorden van deze broeder als ouderling aan te nemen, daar rekwestranten sedert den tijd dat zij als lidmaten der Hervormde Kerk zijn aangenomen, steeds getrouw aan die Kerk zijn gebleven en niet als voormelde broeder, valsche afgoden nahoereerden, aan de kerkelijke samenkomsten der Afscheidenen de voorkeur hebben gegeven boven de godsdienstoefeningen in de herv. kerk. Dat wijders het tappen op zondag naar de meening van rekwestranten door geene kerkelijke verordening is strafbaar gesteld.' Dat was in 1872.

Nu, bijna aan het eind van de twintigste eeuw, zijn de scherpe kanten er wel wat meer afgeslepen. Maar die ene Kerk als lichaam van die ene Christus laat nog wat op zich wachten.....

Literatuur

- J. Geerdink, Geschiedenis van het Archidiaconaat en Aartspriesterschap Twenthe, Vianen 1895.
 W.G.A.J. Röring, Kerkelijk en wereldlijk Twenthe, Enschede 1909.
 R. E. Hattink (ed), Acta visitationis diocesis Daventriensis ab Aegidio de Monte factae 1571, Zwolle 1888.
 Overijsselse Almanak 1848.
 Acta Classis Deventer, Gemeente-archief Deventer.
 Drs. P.H.A.M. Abels, de broederen van Twenthe, Hengelo 1984.
 Notulenboek Hervormde gemeente Enter, Kerkvoogdij Hervormde gemeente Enter.
 Album Studiosorum Academiae Groninganae 1614-1914, Groningen 1915.

Stukken Marke Enter, R.A.O. Zwolle
Correspondentieboek 1997, Archief
Gemeente Wierden.
Lidmatenboek 1709, Hervormde
Gemeente Enter.
Ingekomen stukken Statenarchief
Afdeling Kerkelijke Zaken, R.A.O.
Zwolle. 2 classisnotulen, Deventer.
De originele aanbevelingsbrief van
Bentinck berust bij de familie
Morsink, Werfstraat Enter.
Boekzaal der Geleerde Werelt
jaargang 1724 I.
Drs. P. Adr. Roelofs, Monnikenwerk
in de regio, zj.
artikel Tubantia, betreffende
kloostermoppen Enter.
opgetekend tijdens vraaggesprek
met Mevrouw Markvoort-Morsink,
1981.
Notulenboek Hervormd Enter.
Archief Ridderschap & Steeden,
R.A.O. Zwolle.
Archief Rooms Katholieke Kerk
Rijssen, idem.
De wekker van de Nederlandse Natie,
Joan Derk van der Capellen
1741-1784. Zwolle, 1984.
Stukken Marke Enter, R.A.O. Zwolle.
In alle staten, Zwolle 1978.
Archief Provisionele Representanten
des Volks van Overijssel,
R.A.O. Zwolle.
idem.
Archief R&S, R.A.O. Zwolle.
Boekzael der geleerde werelt, 1790 II.
O.J. de Jong, Nederlandse kerk-
geschiedenis, Nijkerk 1978.
Notarieel Archief R.A.O. Zwolle.
Archief Provinciaal College van
Toezicht van de Provinciale Kerk-
vergadering der Hervormde Kerk
Overijssel, R.A.O. Zwolle.
idem.

Archief Hervormde gemeente Enter.
A. Otten reeks artikelen kerkbode
Gereformeerde Gemeente Rijssen.
J.C. Riemens, Gereformeerd in
Rijssen, Houten, 1982.
Acta Classis Deventer, GAD.
Archief Gereformeerde kerk Enter.
Scriptie Hanny Pluimers over
sociologische gegevens van de
Afscheiding van 1840.
Archief Gouverneur des Konings,
R.A.O. Zwolle.
Gemeenteverslagen Wierden, R.A.O.
Zwolle.
Prof. Dr. L.G.J. Verberne,
Geschiedenis van Nederland,
Antwerpen 1958.
G.J. Kraa, Emigratie naar Suriname
in 1845, Ned. Historiën, Berkel en
Rodenrijs 1984.
Acta Classis Geref. kerken
Apeldoorn, GAA.
G.H. Ligterink De Landverhuizers,
Zutphen 1981.
G.J. Kraa. Omringd door tegenspoed,
De Hoeksteen, Berkel en Rodenrijs
1982.
Archief Burgelijke Stand Wierden.
Voorloopige lijst der Nederlandsche
monumenten van geschiedenis en
kunst, d1 VII de Provincie Overijssel,
Utrecht 1923.
G. Waanders, Mijn belijden,
Nijkerk 1934.